

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Pazar Yeri Yerleşim-Planlama-Tasarım Ölçütleri ve COVID-19 Sonrası İçin Bir Ön Değerlendirme

Criteria for Location-Planning-Design of Bazaar Places and a Preliminary Assessment for the Post-COVID-19 Period

 Burcu Ceylan,¹ **Aygün Erdoğan**²

¹Bayrampaşa Belediyesi, Kentsel Tasarım Müdürlüğü, İstanbul

²Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Trabzon

ÖZ

Tarım devrimi ile başlayan yerleşik hayatla birlikte insanların artık ürünlerini ihtiyaç duydukları başka mallarla değiştirme gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin yerleşimlerde meydana getirdiği, alıcı ve satıcıları buluşturan ilk ticaret yerleri ise pazarlar olmuştur. Bir yörenin kültüründe ve günlük yaşamında geçmişten günümüze en önemli kamusal mekanlardan biri olmaları itibarıyla pazarların varlıklarını sorunsuz sürdürülebilmeleri, buldukları zamanın koşullarına uygun biçimde konumlanmalarını, planlanmalarını ve tasarlanmalarını gerektirir. Aralık 2019'da, ilk vakaları–ironik şekilde–Çin'in Wuhan kentindeki bir canlı hayvan ve deniz ürünleri toptancı hali çalışanlarında görülen ve hızla küresel bir salgına dönüşen COVID-19, özellikle kamusal açık mekanlar ile ticari kullanımları doğrudan etkileyerek günlük rutinlerimizi değiştirmiştir. Dolayısıyla, bu mekanlar ve kullanıcılar, koronavirüs pandemi süreci ve sonrası dönem için “yeni normaller” ve “fiziksel mesafe kuralları” çerçevesinde yeniden ele alınmalıdır. COVID-19 sonrasına ait değerlendirmelerin de yer aldığı bu çalışmada, Türkiye’de sosyal yaşama dair önemli bir kamusal-ticari kullanım olan pazar yerlerinin yerleşimi, planlama ve tasarımına yönelik bir ölçütler bütününe ulaşmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapılan COVID-19 öncesi ve sürecine yönelik yazın, dünya pazarları ve mevzuat incelemeleri ile bir yerleşimde nüfusa etkin hizmet edebilecek pazarların yerleşimi, planlama ve tasarım ölçekleri itibarıyla sahip olması gereken özellikler Pazar Yeri Planlama Tablosu (PYPT) ile ortaya konmuştur. Devamında, PYPT'nin sade bir versiyonu, orta ölçekli bir kentin pazar yerleri üzerinde test edilmiştir.

Anahtar sözcükler: COVID-19; pazar yeri; periyodik pazar; Trabzon-Ortahisar; yerleşim-planlama-tasarım.

ABSTRACT

With the advent of agricultural revolution, sedentary lifestyle called for people to exchange their surplus goods in return for the others they need. In settlements, emerged by this tradition, bazaars became the first commercial places where the sellers and buyers meet. Being one of the most important public places in the culture and daily-life of a particular locality from past to present, it is essential for bazaars to be located, planned, and designed in line with the requirements of the time so that they sustain their existence properly. COVID-19, initial cases of which–ironically–were seen among the staff of a live-animal and seafood wholesale wet market in Wuhan, China in December 2019, shortly transformed into a global pandemic, changed our daily routines by directly affecting the use of especially open public spaces and commercial places. Thus, these spaces and land-uses need to be reconsidered in terms of the “new normals” and “physical distance rules” during and after the coronavirus pandemic. This study, which also includes evaluations for the post-COVID-19 period, aimed at a set of holistic criteria for the location-planning-design of bazaar places that are important for social life in Türkiye regarding their public-commercial use. Accordingly, after examining the before and ongoing COVID-19 literature, world bazaars, and legislation; locational, planning, and design scale properties of bazaars that would effectively serve a local population are put forward by introducing the Bazaar Places Planning Table (BPPT). Subsequently, a simple version of BPPT is tested for bazaar places of a medium-scale city.

Keywords: COVID-19; bazaar place; periodic market; Trabzon-Ortahisar; location-planning-design.

Bu makale, 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde Burcu Ceylan'ın, Doç. Dr. Aygün Erdoğan danışmanlığında yürüttüğü “Semt Pazar Alanları ve İmar Planı Kararları: Ortahisar Örneği” başlıklı lisans bitirme tezinin geliştirilmesiyle üretilmiştir.

Geliş tarihi: 07.10.2020

Revizyon tarihi: 23.03.2022

Kabul tarihi: 04.04.2022

Online yayımlanma tarihi: 27.01.2023

İletişim: Aygün Erdoğan

e-posta: aygun@ktu.edu.tr

1. Giriş

Antik çağlardan günümüze kadar varlığını kesintisiz sürdürmüş, yeri geldiğinde meydanlar, yeri geldiğinde sokaklarla bir arada var olan pazarlar, teknolojik gelişmeler sonucu sanal ticaretin giderek artmasıyla ve tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle kimilerine göre eski önemlerini kaybetmiş gibi görülseler de yerleşimlerin geleceğinde hep var olacaktır. Günümüzde hızla değişen sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerin etkisinde yerelin küreselleşme birlikte kendini sürdürebilmesi, kimliğini oluşturan kültürel unsurlarının sürmesiyle mümkündür (Akçi, 2015; Erdoğan, 2020). Bu unsurlar içinde önemli paya sahip pazarlar, yerel kültürlerin/kentsel kimliklerin sürmesi ve bu yerelliklerin küresel ortamda yerini koruyarak pekiştirmesinde önemli rol üstlenmeye devam edecektir. Buna bağlı olarak, kentsel ya da kırsal herhangi bir yörede yaşayanların pazarlara olan gereksinimlerini karşılayabilme ve o yörenin geleneksel nitelikte sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerinin devamını sağlayabilmede mekansal planlamanın önemli bir parçası olma gereklilikleri sürecektir.

1960'lı yıllardan itibaren pazar yerleri; planlamanın tarihsel, kültürel, sosyal, coğrafi, ekonomik ve politik çerçevelerindeki farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Pazar yerlerine yönelik araştırmalarını ve getirdikleri önerilerini planlamaya referansla aktaran çalışmalar, özellikle son on yıllık dönemde yoğunlaşmakla birlikte 2000'li yıllar sonrasında ağırlık kazanmıştır. Bu çalışmalar ya kuramsal boyutta katkıda bulunmayı amaçlamış (örn. Hodder, 1965; Tinkler, 1973; Zemanian, 1981; Bromley vd., 1975) ya da pazar yerlerinin planlamasına ilişkin birtakım özel alanlara veya konulara eğilmiş (örn. Ali ve Khan, 2008; Najjari Nabi vd., 2020; Asomani-Boateng, 2016; Kermani ve Luiten, 2010) ve bölge (örn. Ali vd., 2007) ya da tasarım (Gün, 2020) gibi belirli ölçeklerle sınırlı kalmışlardır. Sonuçta; yapılan incelemelerde pazarlar için, üst ölçekte yerleşiminden başlayarak, planlama ve tasarım ölçeklerine inen ilkelerin ve uygulamasının bütüncül olarak tartışıldığı doğrudan planlama alanında yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada pazarların yerleşim, planlama ve tasarımına yönelik bütüncül ölçütler ortaya konmak ve bu ölçütler kapsamında mevcut pazarların yeterliliklerinin sorgulanarak iyileştirilmelerine yönelik hedeflerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, pazar yerlerinin söz konusu üç farklı ölçekte ele alındığı; yazın, dünya pazarları ve mevzuat incelemesinden elde edilen girdilerden oluşan nitel ve nicel ölçütleri içeren bir tablo geliştirilmiştir. "Pazar Yeri Planlama Tablosu" (PYPT) adıyla özetlenebilecek bu tablo içeriği orta ölçekli bir kent üzerinden, mevcut pazar yerlerinin özellikleri ve yeterliliklerinin bütüncül biçimde sorgulanması suretiyle test edilmiştir. Bununla birlikte, makalenin yazımı sırasında baş gösteren COVID-19 küresel salgınının toplumsal yaşam ve mekanların kullanımında değişime neden olan yeni durumlara atıf yapılarak ilişkilendirilmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda çalışma, pazar yerlerinin salgın sonrası bahse konu "yeni standartlar" üzerine yapılacak çalışmalara yol göstermesi ve bunun öncesinde, yerleşimi, planlama ve tasarım ölçeklerinde eksikleri de olan mevcut standartlarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak derlenmesi ve tamamlanması bakımından da bir özgünlük içermektedir. Bu doğrultuda, PYPT içeriğinin anlatıldığı bölümde salgın sonrası süreçte hangi ölçütlerin nasıl etkilendiği ve nasıl farklılaşabileceğinin tartışması da yapılmıştır.

Sözü edilen üç ölçekte farklı bileşenlerden oluşan PYPT'ye dayalı bir ölçüt sisteminin geliştirildiği araştırmada yazından elde edilen veriler, yerel yönetimlerle ve çalışma alanında sahada gerçekleştirilen kullanıcı ve esnafla yapılan görüşmelerle desteklenmiş ve her adımın bir öncekiyle ilişkili ve geri beslemeli biçimde ilerlemesi sağlanmıştır. Geliştirilen PYPT, 2018 yılında hazırlanmış olan daha sade bir versiyonu kapsamında, örnek alan olarak ele alınan Trabzon İli, Ortahisar İlçesinde 2018 yılı itibarıyla, Ticaret Bakanlığı hal kayıt sisteminde yer alan 14 semt pazarından artık kurulmayan Çömlekçi Pazarı dışındaki 13'ü üzerinde test edilmiştir.

2. Pazar Yerleri ve Kavramsal Çerçeve

Toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşamımızın önemli bir parçası olan pazarlar büyük çeşitlilikteki ürünler için arz ve talebin bulunduğu, ihtiyaçların alışveriş yapılmak suretiyle karşılandığı, toplumun farklı kesimlerinden birçok bireyin etkileşim içinde olduğu kentsel ya da kırsal yerleşimlerde belirli periyotlarla faaliyet gösteren mekanlardır. Geçmişte ve günümüzde pazarlar, esas olarak alıcıların çoğunlukla taze sebze meyve ile birlikte dayanıklı mallara olan ihtiyaçlarını karşılayan satıcılarla doğrudan yüzleştirdiği alışveriş yerleridir. Ayrıca bir yerleşim çevresinde yakın ya da uzaktan gelenlerin toplumsal ilişkilerini canlı tutan, birçoklarının komşu, akraba veya arkadaşları ile karşılaştığı, mahalle kültürünün sürdürüldüğü mekanlar olma özellikleriyle de toplumsal yaşamın önemli kamusal mekanlarıdır (Çiçekli, 2013; Aliğaoğlu, 2012).

Türkçede "pazar" kelimesinin kökeni olan Farsçadaki karşılığı "bāzār", etimoloji sözlüğüne göre Latince "ticaret, alma ve satma, takas, ..." olarak tanımlanan "mercatus"tan türeyen İngilizcede "market", Fransızcada "marché", İtalyancada "mercato", İspanyolcada "mercado", Almancada "Markt" kelimeleri ile ifade edilmektedir. Pazar yerlerinin ya da özellikle uluslararası yazında sıklıkla karşılaştığı şekilde "periyodik/haftalık pazar"ların (*periodic/weekly markets*) ortaya çıkışı, sosyal-ekonomik işlevleri, mekansal konumlanmaları ve zaman-sal boyutları gibi birçok ayrıntıya yönelik kuramsal ve ampirik araştırmalar, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren coğrafya, etnografya, kamu yönetimi, mühendislik, peyzaj, mimarlık ve planlamayı da içeren farklı alanlardan yazarın çalışma konusu olmuştur (bkz. Hodder, 1965; Tinkler, 1973; Zemanian, 1981; Morales vd., 1995; Elsayed vd., 2019; Ali ve Khan, 2008; Yang Weng ve Kim, 2016; Fuertes ve Gomez-Escoda, 2020).

COVID-19 öncesi dönem incelendiğinde; söz konusu çalışmaların bir bölümünün pazar yerlerinin mekansal ve zamansal boyutlarının topolojik yapısını (Tinkler, 1973) veya ekonomik analizlerini (W.O. Jones, 1968; D.W. Jones, 1978; Zemanian, 1979; 1981) içeren kuramsal çalışmalar olduğu görülmektedir. Diğer bir bölümü ise bir bölge içindeki birçok pazar yerinin; mekansal dağılımlarını (Ali vd., 2007; Ali ve Khan, 2008; Ali, 2010), ekonomiye ve çalışma hayatına olan katkılarını (Morales vd., 1995; Morales, 2009), sürdürülebilirliğin sağlanması ve kentsel kimliğin korunması vb. işlevlerini kavramsal (Tunçel, 2018) veya ampirik (Elsayed vd., 2019; Agboola vd., 2018) olarak ya da belirli bir pazar yeri özelinde (Ekomadyo vd., 2018; Shehayeb ve Abdel-Hafiz, 2006; Augusta Verona ve Compiani, 2016) veya tasarım/yapı boyutundaki genel (Gün, 2020) ilkeleriyle konu edinmektedir.

Pazar yerlerinin ortaya çıkışına ilişkin kuramlardan ilki olan geleneksel kurama göre, Hodder'in (1965) özetlediği gibi, yerel ölçekli ürün fazlalığı nedeniyle bireylerin belirli aralıklarla ihtiyaç duyduğu takas sistemi bu ölçekte pazar yerlerini gerektirmiş ve bunun sonucunda uzun mesafeli dış ticaret ortaya çıkmıştır. Bu kuramdaki olayların sırasını tersine çeviren ve yerel ticaret ve pazarların ortaya çıkışını yerel taleplerden değil, dış kaynaklı topluluklar ve bölgesel ölçekli taleplerin sonucunda uzun mesafeli ticaret yollarının üzerinde başlayarak geliştiğini açıklayan kuram ise ikincisidir (Hodder, 1965; Bromley vd., 1975; Pirenne, 1994). Yazında ilki "içsel", ikincisi "dışsal" olarak adlandırılmaktadır.

Hangi biçimde olursa olsun yüzyıllar içinde zamanla gelişerek günümüze kadar varlıklarını sürdüren (periyodik/haftalık) pazarlar dünyanın birçok ülkesinde benzer niteliklere sahip olarak kırsal ya da kentsel yerleşimlerin bir kimlik ögesi olmuş, mekansal, toplumsal, kültürel ve ekonomik işlevini devam ettirerek çok boyutlu bir anlam kazanmıştır (Akçi, 2015).

Pazarlara yönelik bir diğer kuramsal tartışma; pazarların ekonomik mi yoksa sosyal olgular olarak mı ele alınacağıdır. Tinkler'e (1973) göre bu ayrım ticaret ve pazarlamanın ayrımından kaynaklanır ve yazar, ticaretin kâra dayalı olması nedeniyle bunu ekonomik olanla; pazarlamanın ise bütün bir toplumsal sistemi içermesi nedeniyle sosyal olanla (ekonomik-olmayan) ilişkilendirir. Ekonomik, diğer deyişle pazarları kâr amaçlı akılcı ekonomik davranışın bir sonucu olarak gören bakış açısı, iki temel kuramı esas alarak pazarların oluşumunu, mekan ve zamandaki dağılımını açıklamaya çalışır. Bunlardan ilki kalıcı hizmet merkezleri için 1933'te Christaller'in geliştirdiği merkezi yerler kuramının pazarlara uyarlanması, ikincisi ise daha geniş bir çerçeveden bakan 'lokasyon kuramları'dır (Topçu, 2006; Ehinmowo ve İbitoye, 2010).

Periyodik/haftalık pazarların belirli bir alana, mahalle/semte ya da kırsal yerleşime hizmet edecek şekilde konumlanmasında bu kavramla ilgili diğer kamusal alanları veya ayrılmaz bütü-

nün öteki parçalarını; meydanlar, sokaklar ve parklar oluşturur. Rekreatif işlevleri yönüyle farklı ağırlığa sahip parklar dışarıda tutulduğunda, meydanlar, sokaklar ve pazarların tarihsel süreç içinde bir aradaki varoluşları; işlevsel ve mekansal olarak birinden diğerine dönüşebilmeleri, birbirlerini etkilemeleri, iç içe geçebilmeleri, birbiriyle bağlantılı olmalarından kaynaklanır. Bu nedenledir ki, pazar yerleriyle ilgili çalışmalarda; gerek belirli bir ölçüğe hizmet etmeleri kapsamında mahalle/semte ya da köy ölçeklerini, gerek kamusalıklarını, gerekse de sözü edilen farklı mekansal özelliklerini dikkate alan kavramlar kullanılmaktadır.

Pazarları ifade etmede kullanılan "mahalle/semte pazarı" (*neighbourhood market*) (Ekomadyo vd., 2018; Agboola vd., 2018), "köy pazarı" (*rural market*) (Tinkler, 1973), "çiftçi pazarı" (*farmers' market*) (Li vd., 2020), "kamusal pazar" (*public market*) (Morales, 2009; Milgram, 2018; Fuertes ve Gomez-Escoda, 2020), "kamusal sokak pazarı" (*public street market*) (Morales vd., 1995), "sokak pazarı" (*street market*) (Augusta Verona ve Compiani, 2016) ve "açık-hava pazarı" (*open-air market*) (Asomani-Boateng, 2016; Czako ve Sık, 1999) kavramlarına yazında sıkça rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra, Yang Weng ve Kim (2016) ile Marinelli (2018) gibi bazı araştırmacılar enformel ekonominin bir kolu olan işportacıya da seyyar/sokak satıcılarının (*street hawkers / street vendors*) düzenli "kamusal pazar"lara dönüştürülmesine yönelik uygulamaları konu etmektedir. Ali vd. (2007) gibi diğer bazılarının yanı sıra sözü edilen bu iki çalışmada planlamaya yönelik çıkarımlar yapılmıştır. COVID-19 öncesi yazın bu tür politika ve planlama çıkarımları kapsamında incelendiğinde; pazar yerlerinin kökenlerini, zamansal-mekansal kurgularını anlamayı, bunlarla ilgili ve sürdürülebilirliklerini sağlayacak öneriler geliştirmeyi hedefleyen çalışma konularının aşağıdaki gibi olduğu gözlenmektedir. Buna göre pazarların;

- grafik (çizge) kuramı, topolojik ve ekonomik modellerle ele alındığı;
- kademelenme, işlev ve dağılımlarının indeksler/sınıflamalarla yorumlandığı,
- iş imkânı, sosyalleşme ve kültürel açıdan potansiyel işlevlerinin belirlendiği,
- yaşama, sürdürülebilirliğe katkılarını arttıran katılımcı karar süreçlerinin ve
- kendi sürdürülebilirliklerini sağlayacak planlama ve tasarım ilkelerinin aktarıldığı

görülmektedir. Takip eden bölümde COVID-19 öncesi için yapılan yazın incelemesi sırayla bu gruplamayı esas almaktadır.

3. Pazarların COVID-19 Öncesi Yazındaki Yeri

Tinkler (1973), Alao'nun (1968) periyodik pazarlar üzerine yaptığı araştırmayı geliştirmiş, pazarların zamanla kalıcı hale nasıl gelebilecekleri üzerinden merkezi yerler kuramının farklı örüntülerini, matematikteki grafik (çizge) kuramını kullanarak, pazarların mekan ve zamandaki dağılımlarının topolojik özelliklerini ortaya koymuştur. Zaman-mekan ilişkisini esas alan bu türlü bir topolojik çalışmayı Tunçel (2003, s. 49), Elazığ'da-

ki semt pazarlarına uyarlamış, bu pazarların “alıcı, satıcı ve satılan mal ilişkisi açısından başlıca özelliklerini ve mekansal dağılımlarını” ele almıştır. Kökenleri ve dağılımlarına ek olarak pazarların mekan-zamansal boyutlarını ele alan çalışmaların temel tartışma konularından biri de hiyerarşik yapılarının nasıl olduğu, zamansal programlarının nasıl uyumlandığı, hareketli tüccarların hangi güzergâhları izledikleridir (Zemanian, 1981). Bunlar içinde eksiklik olarak gördüğü mekan ve zamandaki fiyat dinamikleri ve mal-akış çeşitliliğine yönelik kuramsal çerçeveleri ise Zemanian, farklı yıllardaki çalışmalarında (1977; 1979; 1981) W.O. Jones (1968) ve D.W. Jones’un (1978) ekonomik modellerini geliştirerek ortaya koymuştur.

Ali vd. (2007), Ali ve Khan (2008) ve Ali (2010) farklı yıllardaki aynı alana ait çalışmalarında pazar yerlerinin; kademelenmelerini (2007), işlevlerine ve hizmet/etki alanlarına göre sınıflanmalarını (2008), temelde hizmet nüfuslarının ve içinde yer aldıkları kırsal alanların ürün deseni ile ilişkileri ve mekan ve zamandaki dağılımlarının niteliklerini sorguladıkları (2010) çalışmalar gerçekleştirmiştir. İlk çalışmada kentsel kademelenmenin veya merkezi yerlerin hiyerarşisini konu eden çok sayıdaki araştırmadan farklı olarak periyodik pazarları merkezi yerler olarak ele almış ve ideal-tipik kademelenmelerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Yazarlar (2007), merkezi yerler ile periyodik pazarların farkını ise yukarıda sözü edildiği gibi ilkinin mekan ve zamanda kalıcı, ikincinin ise sadece mekanda kalıcı olduğu ve kademelenmede pazarların, yerleşimlerin sahip olduğu dikey bütünleşmeden farklı olarak yatay bütünleşmesi olduğu üzerinden vurgulamaktadır. Pazar yerlerinin kademelenmesine yönelik önceki çalışmalardan farklı olarak, alıcı ve satıcıların arz ve talep davranışları üzerinde etkisi değişen farklı kurumsal ve işlevsel özellikleri dikkate almış ve “bileşik işlevsel indeks” adı verilen bir yöntemi kullanmışlardır. Pazarların içinde yer aldığı yerleşimin özellikleri (niteliği, idari, güvenlik, iletişim vd. kentsel hizmetleri, dükkânları), pazarları kullananların erişme biçimi, mesafesi ile hizmet alanlarına verdikleri farklı ağırlıklarla hesapladıkları indeks değerine göre çalışma alanındaki pazarları dört farklı sınıfa ayırmışlardır. İkinci çalışmada, pazarları, alış-verişi yapılan mallara göre sınıflamış ve önceki kuramsal çalışmalardan (Christaller (1933), Von Thunen (1886), Reilly (1931), Jackson (1971) gibi) farklı olarak periyodik pazarların etki alanlarının tespitinde alıcı ve satıcıların erişimleri üzerinden belirledikleri bir yöntemi uygulamışlardır. Son çalışmada ise periyodik pazarların kökeni, gelişimi ve mekansal dağılımları ile her bir pazara düşen hizmet alanı, hizmet edilen nüfus ve tabii olduğu tarımsal alanın büyüklüğü ile yerleşik köy sayısını ortalamalar üzerinden analiz etmiş ve pazarların zamansal sıklığını ve periyodik durumunu değerlendirmişlerdir. Sonucunda pazarların dağılım ve kademelenmesini topoğrafya, iklim, demografi, sektörler ve ulaşım gibi fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik değişkenlere bağlı olduğunu vurgulamış ve mekan-zamansal dağılımlarının düzenli olmadığını ortaya koymuşlardır.

Ortaya çıkışı yerleşimler tarihi ve hatta öncesi kadar eski olan ticari faaliyetler (Svizzero, 2014) ve pazarlar, sosyal, ekonomik ve siyasal kalkınma açısından her dönem yerleşimlerin etkili üslerinden biri olmuş (Morales, 2009; Mahdinezhad vd., 2020) ve toplumda köklü değişimlerin başlatılması için aktif bir kamusal alan olarak kabul edilmiştir. Morales (2009), bir topluluğun sosyal, ekonomik ve politik sorunlarının çözümü için pazarların; mekanın/yerin oluşumu ile istihdam ve girişimciliğin gelişimindeki önemini Chicago Maxwell Sokak Pazarı üzerine yaptığı arşiv araştırması, etnografik incelemeler, katılımcı gözlemleri ve yapılandırılmış görüşmelerle yürüttüğü çalışmasıyla ortaya koymuş; plancının pazarların tarihini, çok-disiplinli yapılarını, pazarların istihdam yaratma için sunduğu koşulları anlamalarını amaçlamıştır. İran’da İslam öncesi kültürlerden itibaren önemini kaybetmeyen pazarların sosyal yaşamdaki önemine ve anlamına vurgu yapan Mahdinezhad vd. (2020) pazarları sosyo-ticari açıdan ele almıştır. Kamusal alanların sosyalleşmedeki etkinliğini arttıran parametreleri belirlemeyi amaçladıkları araştırmalarında yazarlar (2020), etkili faktörleri çevresel (fiziksel ihtiyaçları karşılama yönü), sosyal ve kültürel (insan ilişkilerini geliştirme yönü) bileşenler arasındaki ilişkiye dayandırmıştır. Pazar yerlerini sosyalleşme mekanı olarak analizlerinde Delphi ve Q yöntemiyle yaptıkları anket çalışmasıyla “aktivite-davranış-hareket... bileşenleri, fiziksel-işlevsel nitelikler, çevresel etkiler, fiziksel bileşenler..., kültürel değerler..., sosyal bağlılık ve bütünleşme, çeşitlilik ve mekansal çekim” (Mahdinezhad vd., 2020, s. 281) olmak üzere altı temel faktör belirlemiş, yanı sıra kültürel özelliklerin de kentsel mekanların gelişiminde önem taşıdığını tespit etmişlerdir. Aynı yazarlar bir başka çalışmalarında da benzer bir konuyu ele almış ve insanların evden ve işten uzakta toplanmalarına, sosyalleşmelerine ve alışveriş yapmalarına imkân sağlayan pazarların bu işlevlerini tartışmıştır. Bu kapsamda, geleneksel İran pazarları üzerinde yol (*path*) analizi kullanarak test ettikleri bir kavramsal modelle bu pazarlarda sosyalleşmeye katkısı olan etkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri bulmayı amaçlamış; pazarların sosyo-ekonomik-politik sosyalleşmedeki rollerinin artmasında önemli etkenlerin davranış-aktivite bileşeni, işlevsel kabiliyet, görsel sergileme, erişim ve iletişim olarak öne çıktığını belirlemişlerdir (Najjari Nabi vd., 2020).

Pazarların yaşama, sürdürülebilirliğe katkılarını arttıran katılımcı karar süreçlerini ele alan çalışmalardan biri, Morales’in (2010), büyük ve farklı kökenli tüccarları olan Chicago Maxwell Sokak Pazarı özelinde satış mekanlarının düzenlemesi/tahsisinin bu tüccarlar tarafından nasıl yapıldığını irdelediği çalışmasıdır. Pazarların planlanmalarına yönelik yolları inceleyen yazar (2010), kamusal hizmetlerin sunumu, planlama ve bir topluluğun ekonomik gelişiminde kamusal katılım üzerine çıkarımlarda bulunmuştur. Shehayeb ve Abdel-Hafız (2006), çalışmalarında Mısır’da fiziksel kötüleşme sürecindeki Tarihi Kahire olarak bilinen, ortaçağ kenti niteliğindeki bir bölgenin ekonomik yenisinden canlandırılması ve çevresel iyileştirilmesinde etkili olacağı

öngörülen geleneksel Tablita Pazarının iyileştirilmesi projesine yer vermiştir. Projenin temel koşulu; sebze-meyve satışının yapıldığı geleneksel pazarın yeni tasarımıyla yerel katılımın gerçekleştirilmesi, diğer deyişle, pazar tükacılarının aktif katılımcı olmalarıdır. Katılımcı tasarımda başlangıçta tasarlanan süreç, uygulama sırasında geliştirilmiş ve uyumlaştırılmış, farklı tükacıları kapsayan aktör toplulukları süreci, katılım çalışmalarıyla dâhil olmuştur. İhtiyaç analizi araştırmasıyla yürütülen çalışmalarda avantaj ve dezavantajlar ile sorunlar ve endişeler arasındaki ilişkileri ortaya koymada 'işlevsel olanaklar' yaklaşımı benimsenmiş ve sonuçta farklı aktörler arasındaki çıkar çatışmaları ve güç ilişkilerinin katılımcı tasarıma olan etkileri tartışılmıştır (Shehayeb ve Abdel-Hafiz, 2006). Asomani-Boateng (2016), Ghana'da yöresel açık-hava pazarlarında önemli miktarda biriken atıkların sağlık açısından tehlike oluşturmamasından yola çıktığı çalışmada, yerel kurumlar ve atık yönetiminden sorumlu ağları içeren paydaşları sürece katmayan planlamacıların, bunu sağlaması durumunda pazarlar için etkili bir atık yönetiminin mümkün olabileceğini ortaya koymuştur. Milgram (2018) ise güney ülkelerinde modernleşme sürecinde benimsenen ve büyük ölçekli altyapılar olarak nitelendirilen süpermarketler karşısında kamusal pazar perakendecilerinin/ tükacılarının kendi haklarını savunma yolunda sürdürdükleri girişimler ve pazarlıklarla elde ettikleri kazanımları, Kuzey Filipinler'deki Baguio City Public Market üzerinden aktarmıştır. Yazar (2018), söz konusu kazanımları, sivil katılımın etkili bir müzakeresinin, geçim hakları üzerinde fikir ayrılıkları olan ideolojilerin çatışması durumunda nasıl yapılabileceğini ve kentsel yaşam kalitesinin sakinleri için/ tarafından nasıl yapılandırılacağını somutlaştıran bir örnek olarak ele almıştır.

Elsayed vd. (2019), geleneksel pazarların sürdürülebilir kalkınmanın koşulları olan kültürel, işlevsel ve sosyo-ekonomik değerlere sahip olduğunu ve birçok Arap kentinde devam eden gelişimin/değişimin, bazı geleneksel pazarların sürdürülebilir kalkınmaya aykırı şekilde yerel kimlik ve yaşam tarzına uygun olmayan bir yenilenmeyi kapsadığını ifade etmektedir. Buradan hareketle Riyad'ın tarihi kent merkezindeki en eski geleneksel çarşılarından biri olan Al-zall Souq'u konu alan betimsel çalışmada yazarlar (2019); sürdürülebilir geleneksel pazarların gelişimi için önem taşıyan sosyo-biyo-iklimsel gerekliliklerin, morfolojik dil/mekan kalitesi ve kültürel kimliğin bütünleşmesine olanak tanıyacak önerileri analitik bir çerçevede oluşturdukları tipolojiyle birlikte ortaya koymuştur. Ana yaya akslarıyla omurga niteliği taşıyan tarihi kent merkezlerindeki pazarların geleneksel İran şehirlerinin gelişimi ve yaşantısındaki önemini vurgulayan Kermani ve Luiten (2010), bu pazarların bulunduğu tarihi kent merkezlerinin/dokularının modern yol ve binalara geliştirildiği yerlerde nasıl bozuldukları üzerinde durmuştur. Yazarlar (2010) bu durumu, İran'da en eskilerden biri olarak içinde bulunduğu İpek Yolu üzerinde kurulu ticari bir metropol olan Kerman kentinin gelişimini doğrudan etkileyen geleneksel pazara yönelik örnekler üzerinden göstermiş-

tir. Nejadriahi ve Fasli da (2017) alışveriş ve sosyal etkileşimi sağlayan pazarların tarih boyunca İran halkının yaşam tarzının en önemli gelenekleri arasında yer aldığını ve bu nedenle pazarların sürdürülebilirliğinin gereğini ifade etmiştir. Çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden Analitik Hiyerarşi Sürecini kullanarak başkent Tahran'daki Tajrish Pazarı'nın sürdürülebilirliğini değerlendirdikleri çalışmalarında, sosyal boyutun en sürdürülebilir boyut olduğunu, bunu sırasıyla ekonomik ve çevresel boyutların izlediğini ortaya koymuşlardır (Nejadriahi ve Fasli, 2017). Agboola vd. (2018) kırsal gelişimde yapı çevrenin oluşumunda topluluk duygusunun korunmasının önemi üzerinde durmuş, Afrika'da Güney-batı Nijerya'nın kırsal bölgelerinde bu duygunun gelişiminde mahalle/semt pazar yerlerinin etkisini nicel ve nitel yöntemlerle araştırmıştır. Pazar yeri kullanımının topluluk duygusunu arttırdığını, daha iyi planlama, yönetim ve tasarımı; bu duyguyu ve pazarların kırsal alanlarda sürdürülebilirliğini arttıracığı sonucuna varmışlardır. Gün (2020, s. v), "yeni gelişen bir yapı türü olan kapalı pazarların, sağlıklı, rahat, temiz, işlevsel, kente değer katabilecek, bir yapıya dönüşmesi pazarların tarihten beri toplum hayatındaki değerini yeniden kazanmasını sağlayacağı" görüşünden hareketle İstanbul örneklemini üzerinde gözlem, inceleme ve görüşme tekniklerini kullandığı çalışmada sürdürülebilir kapalı pazar tasarımına yönelik bir ölçüt seti önermiştir.

Türkiye'de 2000'li yıllar ve sonrasında benimsenen ve kentleşmeyi teşvik edici politikalarla giderek hızlanan kentleşme süreci, şehirlerde pazar ve diğer sosyal donatı alanlarının nicel ve nitel yeterlilikleri konusundaki sorunları katlayarak çoğaltmaktadır. Buna paralel olarak pazar yerlerine ilişkin yukarıda değinilen genel yazın içindeki birkaç çalışmayla (Topçu, 2006; Tunçel, 2003, 2018; Gün, 2020) birlikte bu kapsamdaki çalışmaların, planlamayla ilgili diğer konulara göre daha yeni olarak 2000'li yıllar sonrasında ağırlık kazandıkları ve planlamada yasal düzenlemelerden ayrı biçimde çözüm arayışlarını içerdikleri söylenebilir. Ancak her hâlükârda pazar yerlerine ilişkin planlama meslek alanındaki çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Aksoy'un (2009) pazar yerlerinin kent planlama standartları itibarıyla konumlarından kaynaklı sorunları ve başlıca çözüm yaklaşımlarını Bakırköy İlçesi örneğinde irdelediği çalışması bunlardan biridir. Benzer şekilde Akçı'nın (2015) Adıyaman örneğini içeren çalışmada, alternatif alışveriş mekanı olarak semt pazarlarının mevcut yapısı, işleyişi ve sorunları üzerinde durulmuş, alıcı ve satıcılar için kültürel, iktisadi ve ticari faktörler incelenerek nicel bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. Özgüç ve Mitchell de (2000) alternatif alışveriş mekanları olarak ele aldıkları İstanbul'un haftalık pazarlarının genel özellikleri ve başlıca sorunları üzerinde durmuştur. Aliğaoğlu (2012) ise, Balıkesir şehrinde haftalık pazarların çekicilikleri ve sorunlarını ele almıştır. Çalışkan (2007), Bursa ve Çanakkale şehirlerinde kurulan haftalık pazarlar için uyguladığı anket çalışmasının sonuçlarını

karşılaştırmıştır. Koday ve Çelikoğlu (2011), geleneksel alışveriş mekanına bir örnek olarak Bartın Kadınlar pazarının (Galla pazarı) insan-mekan ilişkisi doğrultusunda alıcı, satıcı ve satılan mal ilişkisi açısından başlıca özelliklerini ve mekansal dağılımını ele almıştır. Şengün (2018) pazarların geçici zamansallığı üzerine yaptığı fenomenolojik araştırmasında sokak pazarının poetikasını irdelemiş ve ayrıca pazar yerlerinin sokak ile bütünleşmesini sağlayan tasarım elemanlarını ele almıştır. Tunçel'in 2006 ve 2009 yıllarında yaptığı çalışmalarda ise, ülke genelinde geleneksel ticaret mekanı olan pazarların kuruluş günleri, türleri ve sosyokültürel açıdan değerlendirmeleri ortaya konulmuştur.

Samsun semt pazarları üzerine yaptığı ve bunlardan kent merkezinde yer alan Hastanebaşı ve Selahiye pazarlarını detaylı olarak incelediği araştırmasında Yılmaz (2006), pazarların özelliklerini ortaya koymuş ve sorunları üzerinde durmuştur. Satıcı, alıcı ve zabıtalara yapılan görüşmelere dayanan örnek alan çalışmasına göre özellikle sokaklarda kurulan pazarların temel sorunları; oluşturdıkları, trafik ve erişim sorunları, gürültü, tezgâhız satış yapılan yerlerde hijyen sorunları, tuvalet ve lavabo gibi temel ihtiyaçları karşılayamama, çöpler, deneimsizlik, aydınlatma ve güvenlik olarak sıralanmaktadır. Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında önemli bir yer tutması ve tarımsal üretimde önemli paya sahip kadınların aynı zamanda satıcı olmasından hareketle Çukur vd. (2021), Samsun İli Atakum İlçesi semt pazarlarında kadın üretici ve satıcılarla yüz yüze anketlerle gerçekleştirdiği çalışmada, katılımcıların sosyo-ekonomik durumlarını ortaya koymayı amaçlamış, ürünleri ve pazarların sorunlarını incelemiştir.

Evren vd.'nin (2019) İstanbul örneğiyle gerçekleştirdiği tipoloji çalışmasında semt pazarları tekrarlayan bir ekonomik mekan olarak irdelenmiş ve mekan ve ekonomi arasındaki karşılıklı bağ, Bathelt ve Glückler'in (2003) bakış açısıyla konvansiyonel ve ilişkisel olarak ele alınmıştır. Buna göre, pazarların arz ve talep açısından zamansal ve mekansal dağılımları nicel yöntemlerle incelenmiş, pazarlar esnaf sayılarına göre büyük, orta ve küçük ölçekli olarak aralıklandırılmış ve hafta içi/sonu kurulma zamanları itibarıyla örnek alan özelinde değerlendirilmiştir.

Günümüz pazarlarını ele alan bu çalışmalardan farklı olarak Özcan (2006), Anadolu Selçuklu Dönemi pazar ve panayır yerleşmelerinin mekansal gelişimi ve yerleşim tipolojilerinin belirlenmesinde demografik-ekonomik faktörleri irdelemiştir. Benzer tarihi irdelemeleri Ülgen (2012), Ortaçağ Avrupası'ndaki pazar ve panayır anlayışını ve bunların önemini, ticarete olan katkılarını ve Türk-İslam dünyasında o dönemde var olan pazar ve panayırlarla karşılaştırılmasını konu alan çalışmasında yapmıştır.

Genel kapsamda kentsel donatı standartlarına yönelik yapılan çalışmalar arasında ise, sonraki benzerlerine de girdi oluşturan Çetiner'in (1991) incelemesi sayılmalıdır.

4. COVID-19, Sosyal Yaşama Etkileri ve Pazarlar

Aralık 2019'da-ironik şekilde-ilk kez Çin'in Hubei eyaletinin başkenti Wuhan'daki bir deniz ürünleri toptancı halinde (*the Huanan Seafood Wholesale Market*) baş gösteren ve çalışanlarının %66'sında görülmesi (Wu vd., 2020) sonrasında kısa sürede tüm dünyayı saran ve 11 Mart 2020'de ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın (pandemi) ilan edilen COVID-19 salgını hastalığı en çok, dünya nüfusunun yarısından fazlasını barındıran kentlerde etkili olmuştur. Enfeksiyon taşıyabilen nesnelere ve kişilerle temas (el sıkışma vb.) ya da enfekte kişilerden konuşma, öksürük veya hapşırma yoluyla yayılan parçacıkların solunumuyla bulaşan ve bulaşma hızının çok yüksek olduğu bu salgın (Asadi vd., 2020) sonuçta insan kalabalıklarının olduğu ve kişilerin bir araya geldiği kamusal, yarı kamusal ve ticari mekanlara ya da faaliyetlere konu kentsel alan kullanımlarını da etkilemiştir. Bu etkileşim nedeniyle, pandeminin baş edilebilecek boyutlara gelmesine veya tehlikenin azalmasına kadar dünya ülkelerinin neredeyse tamamında merkezi ya da yerel yönetimler, hanehalklarına özel mekanları olan evlerinde kalmalarını ya tavsiye etmiş ya da zorunluluk haline getirmiştir. Bu süreçte ulusal ve yerel yönetimlerce ülke, bölge, kent ve mahalleden binaya kadar farklı düzeylerde getirilen kısıtlamalarla evlerinde karantinaya giren halkların, uzun süreler sadece yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaları için sokağa çıkmalarına izin verilmiş ve ekonomiyi de etkileyen tüm kamusal faaliyetler ya bütünüyle durmuş ya da durma noktasına gelmiştir.

Bu kapsamda, salgın öncesinde kentlerin rekreatif, sosyal, kültürel ve ticari faaliyetlerinin en canlı ve yoğun şekilde sürdüğü ve salgın sırasında halkın erişiminin/kullanımının yasaklandığı ya da sınırlandığı tüm müze, tiyatro, sinema, spor salonu gibi kapalı yarı kamusal mekanlar ile park, spor sahaları, sokak, meydan ve pazar yeri gibi açık kamusal mekanlar ve okul, hastane ve ticari işlevli kamusal ve/veya özel mekanlar toplum/halk sağlığı için büyük ölçüde birer tehlike/tehdit mekanına dönüşmüş ve halk bu yönde telkin edilmiştir. Salgın sürecinde alınan önlemlerle kalabalık toplulukları barındıran veya bunlara hizmet eden bu mekanlar için getirilen yasak ve sınırlamaların, toplumda salgının hala sürdüğü ve Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörünün (2020) belirttiği gibi süreceği de göz önüne alındığında "kontrollü sosyal yaşam"ın ya da "yeni normaller"ın bu mekanlara yönelik toplum algısını önemli ölçüde değiştirdiği/değiştireceği söylenebilir.

Öte yandan, COVID-19'u en etkili şekilde geçiren ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede salgının en yoğun sürdüğü dönemde bu mekanların bir bölümü küresel salgınla baş etmede temel araçlar haline gelmiş; bu dönemdeki gazete haberlerinden de görüleceği gibi yeri geldiğinde parklar, spor salonları, kültür merkezleri, AVM'ler, oteller, konukevleri, öğrenci yurtları ve hatta tren vagonları geçici olarak sahra hastanelerine, kliniklere, karantina alanlarına ve/veya morglara dönüştürülmüştür. Ayrıca Türkiye de dâhil birçok ülkede binleri,

on binleri aşan salgın ölümleri sonucunda yerel yönetimlerin birçoğu bir diğer açık kamusal donatı alanı ihtiyacı olan yeni mezarlıklar için yerseçimi yapma ve bu alanları hazırlayarak kullanma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır (Woodward ve Mosher, 2020). Böylece, salgının getirdiği zorunlu yeni mekansal ihtiyaçlar planlama pratiği açısından yeni donatı ihtiyaçlarını ortaya çıkarmakla kalmamış; mevcut kamusal ve/veya özel mekanlardan oluşan donatıların gerektiğinde farklı amaçlar için “esnek kullanım” a yanıt verebildikleri ve salgın sonrası dönemde sürecek olan yeni toplumsal yaşam standartlarının karşılanabildiği yeni düzenlemelere imkân tanıyabildikleri ölçüde amaçlarına ulaşabileceklerini göstermiştir. Bu ise, kamusal, yarı kamusal ve özel mekanlarda yer alan söz konusu donatıların kullanım standartlarının yeni dönemde yeniden ele alınması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Salgın sonrası kalıcı olacağı söylenen “yeni normaller” döneminin maske kullanımı ve el temizliği gibi kişisel önlemlerin ötesinde toplumsal etkileşimdeki önemli bir ölçütü; kişiler için “fiziksel mesafe kuralı”na uyum, açık/kapalı toplumsal mekanların–toplu taşıma araçları dâhil–ise bu kuralı karşılamaya elverişli hale getirilmesi ve kurala uygun biçimde kullanılmasıdır. Bu ise, mekanın sınırlı bir kaynak olması nedeniyle, mevcut mekanların birim alanlarının kuralı karşılayacak ölçüde düşük yoğunluklu kullanımı, başka deyişle, “fiziksel mesafe kapasitesi”ne göre kullanımı ve yine mevcut donatıların etkin kullanımını sağlamada elverdikleri ölçüde farklı amaçlara uygun şekilde yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Yeni donatıların ise, hem esnek/çok amaçlı kullanımın hem de “yeni normaller” ve “fiziksel mesafe” ile temas azaltma ve “hijyen” kurallarının geçerli olacağı “kontrollü sosyal yaşam” a uygun biçimde yerseçmeleri, planlanmaları ve tasarlanmaları söz konusu olacaktır.

Bu salgının son olmayacağı yönündeki açıklamaların (Acuto, 2020) geçerli olması durumunda ise olası benzer salgın veya biyolojik afetler için de yerseçim, planlama ve tasarıma yönelik bu standartların mevzuatta yapılan ve uygulanan geçici niteliklerinin uzun süreli kalıcılık kazanması ve bunlara yönelik yeni standartların oluşturulması “toplum/halk sağlığı” için ön koşul olacaktır. Buna bir örnek, İçişleri Bakanlığı tarafından koronavirüs salgını ile mücadele kapsamında 27.03.2020 tarihinde 81 ilde geçici olarak faaliyetleri durdurulan giyim (sosyete) pazarları ile semt pazarlarında giyim, oyuncak, çiçek vb. zaruri olmayan ihtiyaç malzemelerinin satışının yasaklanması, diğerlerinin ise tezgâh/sergi arası mesafelerinin 3 metre koşuluna bağlanması; 07.05.2020 tarihli genelge ile 11.05.2020’den itibaren önceki genelge ile getirilen mesafe kuralına ek olarak “pazarıcı esnafının ağız ve burnunu kapatacak şekilde maske kullanması tedbirleri başta olmak üzere belirlenen tüm kuralara uy[mak]” koşuluyla semt pazarlarındaki bu yasağın kaldırılması ve 30.05.2020 tarihli genelgeyle de faaliyetleri durdurulan giyim (sosyete) pazarlarının aynı koşullarla 01.06.2020 tarihinden itibaren yeniden açılmasına izin verilmesidir.

5. Pazarların COVID-19 Sürecinde Yazındaki Yeri

Sosyal yaşama ve ekonomiye olan etkileri tüm dünyada kriz yaratan salgının başlangıç dönemi ve devam eden süreci içinde etkilerini ve bu kapsamda yapılması gerekenleri konu edinen yazın, sınırlı olmakla birlikte gelecek çalışmalar için fikir vermektedir. Pazar yerlerini de kapsayan inceleme, aşağıda genelden özele sıralanan konular çerçevesinde COVID-19’un;

- kentsel/mekansal politikalar, yönetim ve planlama üzerindeki etkileri ve öneriler,
- kamusal alanlar ve sosyal donatılar üzerindeki etkileri, değerlendirilmeler ve öneriler,
- tüketici davranışları üzerindeki etkileri ve
- pazar yerleri üzerindeki etkileri, önlemler, sorunlar ve öneriler,

olarak gruplanabilir. Bu çalışmaların yer aldığı grupların her biri aşağıda sırayla incelenmektedir.

Politika, yönetim ve planlamayı esas alan ilk gruptaki araştırmalardan olan Evcî Kiraz ve Özmen’in (2020) çalışmasında belirtildiği gibi “temiz şehir” kavramının hatırlanması, COVID-19’un kentlerdeki en önemli yasal, idari ve uygulama yansımalarından biri olmuştur. Yazarlar (2020) DSÖ’nün buna yönelik belge/raporlarına da atıf altyapı, çevresel hizmetler, toplumsal yaşamın gerektirdiği faaliyetler vb. tüm boyutlarıyla Türkiye’nin temiz şehir konusundaki yasal düzenleme ve pratikteki durumunu salgının ilk yılı itibarıyla ortaya koymuş ve önerilerde bulunmuştur. Devam eden pandemi sürecinin kentlilerin yaşam koşulları açısından ortaya çıkardığı talepler üzerinden salgının planlama için olası sonuçlarını irdeleyen Balcı ve Türk (2020) ise “sağlıklı çevreler” ve “dirençli kentler” üzerinde durmuştur. Bu kapsamda, yoğunluk, yeşil-açık alanlar, doğal ve tarımsal alanlar, eğitim, iş, ticaret ve sosyal aktivite alanları, ulaşım ve yaya-bisiklet erişimi vb. her konudaki planlama ilkelerinin ve standartlarının “sağlık terimleriyle bağdaştırılması” gereği ortaya koyulmuştur. Yazarların (2020, s. 3397) “[k]apalı alışveriş yapılan alanlar yerine arasta veya açık alışveriş alanlarının çoğaltılması ve çarşı-pazar kültürünün yeniden canlandırılması” önerisi, pazarların bu açıdan sahip olduğu avantaj ve potansiyele işaret etmektedir. Polonya’nın mekansal yönetim sisteminin COVID-19 ile nasıl değiştiğini belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında Nowak ve Blaszke (2020), ülkenin yerel ölçekli mekansal yönetiminde çevresel, kültürel yaklaşımların sağlıklı ilişkilendirilmemesi gibi geçmişten gelen sorunların pandemi sürecinde de devam ettiğini belirlemiş; çözüm için mülkiyet yapısı/hakları, stratejik planlama, yeşil altyapı, erişebilirlik gibi farklı birçok konunun, optimal yasal düzenlemeler ve bilimsel çalışmalarla ele alınmasının önemini vurgulamışlardır. Yang vd.’ye (2020) göre ise, kentsel sistemlerin sürdürülebilirliğini ve dayanıklılığını arttırmanın ve böylece pandemiyle mücadele etmenin kentlere esneklik kazandıracak önemli bir bileşeni, ‘sağlıklı kentler’ planlama yaklaşımı, kentsel tarım pratikleri ve yeşil üretken topluluklar oluşturmanın bü-

tünleştirilmesidir. Henden Şolt da (2021) pandemide kullanımı farklılaşan kentsel hizmetlerin nüfus yoğunluğuyla olan ilişkisini, mesafe kurallarına karşılık verebilme imkânı üzerinden irdelemiş, bu hizmetlerin sürdürülebilirliğinde kentlerin salgın vd. olağan dışı durumlar için de hazırlıklı ve dirençli olmalarını sağlayacak eylem planlarının gerekliliği üzerinde durmuştur.

COVID-19'un kamusal alanlar ve sosyal donatılar üzerindeki etkilerini değerlendiren ve öneriler getiren ikinci grupta; Özcü ve Sayan Atanur (2020), kullanımı kısıtlanan kamusal alanların psikolojik sonuçlarının ve bunların taşıma kapasitelerinin yanı sıra yeşil alanların, sokakların, ulaşım alışkanlıklarının değişimini değerlendirmiş, krizin "sağlıklı kentler ve başarılı kamusal alanların" inşasında fırsat olabileceği üzerinde durmuştur. Alzahrani (2020), üç Suudi Arabistan kentinde anket yöntemiyle yaptığı ampirik araştırmada pandemide fiziksel mesafe kuralları ve kısıtlamaların getirildiği kamusal alanlarda sosyal yaşamın nasıl etkilendiğini incelemiş ve sonucunda buna yönelik tasarım ilkeleri konusunda çıkarımlarda ve kısıtlamaların kentsel alanlarda samimi kişisel ilişkileri etkileyerek sosyal yalıtımı ve dışlanmayı arttıracığı yorumunda bulunmuştur. Paköz vd. (2021) ise, İstanbul'da çevrimiçi anketle gerçekleştirdikleri ampirik çalışmalarında kamusal ve yalancı-kamusal mekan (*pseudo-public space*) olarak niteledikleri AVM'ler ile sanal mekanların kullanımları ve bunlara yönelik algıdaki değişimleri ölçmüştür. Çalışmanın sonuçlarından, kamusal mekanların kullanımının azalmasıyla birlikte, sanal ortamların eğlence amaçlı kullanımının azaldığını ancak sohbet/buluşma ve alışveriş amaçlı kullanımın arttığını, pandemi öncesi ve sürecinde de kişi başı yeşil alanın artışıyla hem sanal ortamda hem de AVM'lerde yapılan alışveriş miktarının azaldığını tespit etmişlerdir. Yazarlar (2021), büyük mekanlar ve kapalı büyük AVM'ler yerine yürüme mesafesinde daha fazla sayıda küçük ölçekli kamusal alanlara bir kaymanın söz konusu olabileceğine işaret etmektedir. Kamusal mekanların fiziksel mesafe kurallarına uygun şekilde yeniden değerlendirilmesi koşuluyla pandemi sürecinde dayanıklı, sağlıklı olabilecekleri noktasından hareketle Çiçek (2021), temel ihtiyaçların karşılandığı ortak ticari mekan niteliğindeki süpermarketlerin bu konudaki dayanıklılığını ve risk barındıran noktalarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Yazar (2021) mekan dizim (*space syntax*) yaklaşımını kullandığı bir modelle söz konusu kapalı kamusal mekanın kurgusal bir örneği içinde yoğunluğu azaltmaya yönelik alternatif mekan kurguları geliştirerek test etmiştir. COVID-19'un yansımaları, kamusal mekanlar ve tasarım ölçeklerinde olduğu gibi hizmetlerin kentsel alandaki yerleşimi düzeyinde de etkili olmuştur. Satılmış vd. (2021) sağlıklı kentler yaklaşımında pandemi sürecinde Ankara'da Çankaya İlçesindeki sağlık hizmetlerinin yeterliliğini, konumsal, standartlara uyum ve erişilebilirlik düzeyleri kapsamında CBS ile incelemiş ve bu hizmetlerin yerleşiminin sosyal ve demografik özellikler, etki alanları, hizmet kapasitesi ve erişilebilirlik ölçütleriyle yeniden organize edilmeleri gereğine işaret etmiştir. Erez Külekçi ve Tezer (2021) son yıllarda, özellikle de pandemi sürecinde de-

ğişen yaşam alışkanlıklarının ve algılarının önemli bir parçasını oluşturan sosyal donatı alanlarına erişimde yürünebilirlik kapasitesinin ölçülmesine yönelik bir indeks sistemi geliştirmiştir.

COVID-19'un tüketici davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen görece az sayıdaki çalışmalardan ilkinde pandemide başlangıç döneminde halkın, Çin hükümetinin kişilerin kendini karantinaya alma kampanyasına uymasıyla bundan en çok perakende gıda sektörünün etkilendiği bulgusu, çevrimiçi anket kullanılarak yapılan ampirik bir çalışmada gösterilmiştir (Li vd., 2020). Yazarlar (2020), bulgularında, değişen tüketici davranışlarının, çiftçi pazarlarının en çok müşteri kaybeden iş kolu olmasını, öte yandan yerel küçük ölçekli bağımsız perakendecilerin ise bu değişimde müşterisini koruyabilen en dayanıklı iş kolunu oluşturduğunu ortaya koymuştur. Pandemi süreci ve sonrası için değişen tüketici davranışlarını kavramsal yönüyle irdeleyen Çakıroğlu vd. (2020, s. 81) ise, "COVID-19 sürecinde tüketicilerin temel ihtiyaçlara yöneldikleri, çevrimiçi alışverişin arttığı, dijital platformları daha fazla kullandıkları, firmaların kurumsal sosyal sorumluluk projelerine özel önem verdikleri" tespitinde bulunmuş, uzun vadeli eğilimlerin yaşam tarzlarında değişikliklere yol açabileceğine işaret etmiştir.

COVID-19'un pazar yerleri ve çarşılarla olan ilişkilerini doğrudan inceleyen çalışmaların bir bölümü, pandemide ilk dönemde veya sonraki dalgalanmalarında ölçek itibarıyla önemli bazı pazarlarda alınan kapatma önlemlerinin hastalığın yayılım seyri üzerindeki olumlu sonuçlarını ele almaktadır. Halk sağlığı alanında Güner vd.'nin (2020) araştırmasında Açıköz ve Günay'ın (2020) çalışması kanıt-temelli yaklaşımla değerlendirilmiş, fiziksel mesafe koşullarının mümkün olmadığı metrekarede 0,3 kişi yoğunluğa sahip İstanbul'un ve dolayısıyla da Türkiye'nin en kalabalık pazarı olan Kapalı Çarşı'da çok hızlı alınan kapatma kararındaki isabet ortaya konmuştur. Çalışmayla, Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart'ın ertesi günü Valilikçe Kapalı Çarşı'da çalışan yaklaşık 10.000 kişiden 3912'si üzerinde yapılan test ve filyasyon çalışması sonrasında %3,4 oranında belirti gösteren kişinin tespitiyle kapatılma kararı alınan çarşının, o dönemde İstanbul'un nüfusuna oranla hastalığın yayılımını önlediği tespit edilmiştir. Benzer şekilde Lu vd. de (2021) 2020 yılı yazında Çin'in başkenti Pekin'de yeniden baş gösteren COVID-19'un toptan gıda süpermarketlerinden yayıldığını; örnek alan çalışmasında etmen-tabanlı (*agent-based*) modellemeyle hastalığa duyarlı, hasta olan ve iyileşmiş kişiler üzerinde yapılan incelemede ticari-mesafenin hastalığın yeniden çoğalmasını önlediğini; dükkânların kapatılmasının %50 oranında müşterileri azalttığını ve yerel-satın alma politikasının ise, toplamda %70 oranında hastalığı önlediğini tespit etmiş ve bu politikaları önceleyen önerilerde bulunmuşlardır.

Kısıtlamalara ve kapanmalara dair sağlık yönüyle olumlu olarak ele alınan bu önlemlerin, diğer taraftan, toplumsal yaşam ve ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçlarını inceleyen çalışmalara

ise daha sık rastlanmaktadır. Van Eck vd. (2020), Hollanda'da salgının başlamasından hemen sonra, ticari faaliyetlerin yanı sıra sosyal altyapıları da oluşturan pazar yerleri için iki farklı yaklaşımla alınan önlemlerin, bu yerlerin devamı üzerindeki etkilerini iki düzeyde incelemiştir. Yazarlar (2020), yerel düzeyde ülkenin en canlı örneklerinden biri olan Valkenswaard Haftalık Pazarı için yaklaşımlardan sıkı kurallar ve kısıtlamalarla faaliyetine devam ettirilmenin benimsendiğini ve sonucunda bu türlü pazarların sosyal mekan olma özelliklerini yitirdiğini belirlemiştir; organizasyonel düzeyde ise, tamamen kapatılma ya da mekansal düzenlemeler gibi yaklaşımlarla tutarsız kararlara ve ekonomik kayıplara maruz kalan tüccarların eylemlerini gündeme getirmiştir. Kriz döneminde pazar yerleri için en önemli düzenleme gerekliliğinin hijyen koşullarını sağlamaya ve sağlık önlemlerini almaya yönlendiğini, alınmaması durumunda yönetimlerinin yüksek cezalar alma zorluğuyla karşılaştıklarını ve yanı sıra satıcılarının bu dönemde yükselen kiralar ve azalan kar payı ile düzensiz sokak satıcılarıyla da müşteri için rekabet etmek durumunda kaldıklarını ortaya koyan bir çalışma ise, Sırbistan'ın en büyük kent pazarlarından Novi Sad şehrinde konumlu Detelinarska Pijaca üzerindeki nitel araştırma sonuçlarını aktaran Petrović vd. (2021) tarafından yapılmıştır. Daha can alıcı boyutta ise Abdul (2020), COVID-19 ile başlayan kapanmaların ve uluslararası hareket kısıtlamalarının Nijerya'da gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerini incelediği ampirik çalışmada, gelişmekte olan ülkeler için bunun büyük ekonomik sorunlara (hızla yükselen gıda fiyatları, artan ulaşım maliyetleri, tüccar stoklamaları, ... azalan hanehalkı geliri vb.) neden olduğu, gıda yardımı veya kısmi nakit yardımları gibi geçici önlemlerin de bu sorunları çözemediği tespitinde bulunmuştur. Krizin getirdiği çok boyutlu ekonomik durgunluğun benzer bir örneği mikro-ölçekli iş kolu düzeyinde, Kuzey Makedonya'nın başlıca ticari merkezlerinden biri olan Pirlpe kentindeki Old Bazaar örneği üzerinden incelenmiştir (Hristoski vd., 2021). Çalışmada yazarlar (2021), anket çalışmasıyla elde ettikleri betimsel ve çıkarımsal istatistikler sonucunda, küçük ölçekli iş kollarının genel ekonomik refahları bakımından şiddetli olarak etkilendiklerini ve hükümet önlemlerinin, sektördeki insanların yaşamlarını kısa vadede sürdürebilmelerini ancak karşılayabildiğini tespit etmişlerdir. Türkiye'den bir örnekte benzer sonuçlara benzer bir yöntemle ulaşan Aydın Can (2021, s. 1540), pandemi önlemlerinin Kocaeli, Kartepe İlçesi semt pazarcılarının sosyo-ekonomileri üzerindeki etkilerini üzerine yaptığı araştırmasında krizin; "pazarcılarının %89.3'ünün ... pazardan sağladıkları gelirden düşüşe neden olduğunu ve %96.4'ünün de pazardaki tüketici sayısının azaldığını belirttiklerini" aktarmış, hijyen için en çok poşet, eldiven, maske kullanımını kapsayan önlemleri uygulayan pazarcılarının sorunlarına yönelik öneriler sunmuştur. Khan ve Tabassum (2021), COVID-19'un gerekliliklerini de kapsayacak şekilde pazar yeri tasarımını içeren önerilerini, yerleşimleri ve tasarımları tüm ülkede bir kaos içinde gerçekleşen pazarlara uyarlanabilecek ilkeler olarak ortaya koydukları Bangladeş'in

başkenti Dakka'daki üç pazar yeri üzerinden yapmaktadır. Yazarlar (2021), pazarların ticari, rekreatif ve kültürel aktivelere yönelik sürdürülebilirlikleri kapsamında her birinin pazar işlevi dışındaki zamanlarda da modern bir kent mekanı olarak kullanılabilmesi üzere; birine avlu tipi bağlantı merkezi, diğerine yeşil bir koridor ve bir diğerine ise meydan ve orta avluyla yaptıkları önerilerde; pazarların fiziksel mesafeyi olanaklı kılacak şekilde yüklenme-boşaltma ve hizmet için ulaşım bağlantılarının düzenlendiği; tuvaletin, su bağlantısının, park yeri imkânının, uygun aydınlatmanın ve hijyen ve kokusuz ortam için havalandırma/yönlenmenin sağlandığı tasarımlar geliştirmişlerdir.

6. Pazarların Dünyada Öne Çıkan Örnekleri

Tüm insanlığın ortak yaşam biçimini, yerel alışveriş sistemini yansıtan mekanlardan biri olan pazarlar, dünya genelinde azımsanmayacak sayıdadır (Özgüç ve Mitchell, 2000). Bugün etki alanları ülke sınırlarını aşan, milyonlarca turistini varış noktası haline gelen (Petrović vd., 2021) ve uluslararası boyut kazanan büyük pazarlar da yerel pazarlara özgü kültürel farklılığın gözlenebildiği toplumsal mekanlar olma özelliklerini sürdürmektedir.

Dünyada çok bilinen pazarların her birinin; kurulma yeri/biçimi ve zamanı, alan büyüklüğü/sokak uzunluğu, kurulduğu kentin nüfusu, yaklaşık satıcı sayısı ve ürün çeşitlikleri bakımından Tablo 1'de özetlenen farklı özellikleri olduğu görülmektedir. Mekansal olarak kaplanan alan büyüklüğünde belirleyici olan büyüklük/uzunluk ve satıcı sayıları, pazarların kuruldukları kentin nüfus büyüklüğüyle ilişkilidir. Ayrıca pazarların, haftanın belirli günlerini içeren belirli periyotlarda ve sokaklarda kurulmalarını yanı sıra kalıcı bir mekan oluşturan belirli bir alanda her gün kurulabildikleri de görülmektedir. Ancak açıklandığı gibi tüm dünyada devam eden COVID-19 krizi, mikro-ölçekli yerel pazarlardan dünya pazarlarına kadar tüm düzeylerde bu yerleri de olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Bu durumu kriz sonrası dönem için bir fırsat olarak görmek, pazarların sosyal, kültürel ve ekonomik işlevlerini sürdürebilmeleri üzere yeni dönemin sağlıklı ve dirençli olma gereklilikleriyle birlikte yeniden ele alınmalarında önem taşımaktadır.

7. Türkiye'de Pazarlar ve Güncel Mevzuat

Anadolu kentlerinde çok eski çağlardan beri sürekli bir geçmişe sahip pazar yeri niteliğindeki alanlar, Cumhuriyetle birlikte ülke bütününde genel olarak haftalık pazarlara dönüşmüş, sayıca giderek artmış ve önceleri "il merkezlerinin bir kısmı ile bazı büyük ilçe merkezlerinde... kuruluyorken günümüzde bu sayı binlerle ifade edilebilir hale gelmiştir" (Tunçel, 2009, s. 314). Zamanla pazarlar kuruldukları yer, gün ve ürün çeşitliliğine göre yerelin yanı sıra bölgesel nitelik de kazanarak farklılaşmış ve belirli ürünler kapsamında özelleşerek (antika pazarı, oya pazarı, sosyete pazarı, hayvan pazarı, oto pazarı vb.) kent yaşamında önemli yer edinmişlerdir (Tunçel, 2009).

Tablo 1. Dünyada çok bilinen farklı temalı pazarlar

Pazarlar ^(a)	Kurulma yeri/biçimi ^(b)	Kurulma zamanı ^(c)	Kapalı olanların yaklaşık alan büyüklüğü (m ²) / Açık olanların sokak uzunluğu (m) ^(b)	Kurulduğu kentin 2020 yılı nüfus kestirimleri (yuvanlanmış olarak milyon) ^(c)	Yaklaşık satıcı sayısı ^(a)	Ürünleri ^(a)
Marakeş Pazarı-Marakeş, Fas	Açık	Her gün	25000 m ²	1.002.709 (1,0)	Yüzlerce	Halı, kumaş, baharatlar, çarıklar, kaftanlar, mücevher, deri çantalar, kurutulmuş meyve ve çerez
Chatuchak Haftasonu Pazarı-Bangkok, Tayland	Kapalı	Hafta sonu (Cumartesi-Pazar)	110 000 m ²	10.539.415 (10,5)	15.000	Yiyecek, el sanatları, Budist ikonlar, antikalara, elektronik, DVD, müzik, kitap, kıyafet, hayvanlar
Marché aux Puces de Saint-Ouen-Paris, Fransa	Açık	Haftada 3 gün (Cumartesi-Pazar)	1400 m	11.017.230 (11,0)	2.500	Antikalar, resimler, heykeller, mobilyalar, eski/klasik (vintage) kıyafetler, çantalar, seramikler
La Boqueria (Mercat de Sant Josep de la Boqueria)-Barselona, İspanya	Kapalı	Haftada 6 gün (Pazartesi-Cumartesi)	5000 m ²	5.585.556 (5,6)	200	Taze meyveler, balık, et, ekmeğe ve diğer yiyecekler
Chandni Chowk-Yeni Delhi, Hindistan	Açık	Her gün	Ölçülemedi	30.290.936 (30,3)	2.500 +	Şekerlemeler, kitaplar, kıyafet, ayakkabı, deri ürünler, elektronik ürünler
Ver-o-Peso-Belém, Brezilya	Kapalı	Her gün gündüzleri	1800 m ²	2.334.462 (2,3)	2.000	Deniz ürünleri, balık, sebze
Shilin Akşam Pazarı-Taipei, Tayvan	Kapalı	Her akşam 20.00-02.00 arası	2000 m ²	(7,0) ^(d)	500 +	İstiridye eriştesi, kızarmış tavuk, tempura, kokulu tofu
Çiçek Pazarı Sokakı-Hong Kong	Açık	Her gün	400 m	7.547.652 (7,5)	100 +	Çiçekler, bitkiler, çiçek aranjmanları
St. Lawrence-Toronto, Kanada	Kapalı	Haftada 5 gün (Salı-Cumartesi)	4400 m ²	6.196.731 (6,2)	120	Yerel yiyecekler, el işçiliği mücevher ve giyim, çiçek, pişmiş ürünler
Sydney Fish Market-Sydney, Avustralya	Kapalı	Her gün 07.00-16.00 arası	10000 m ²	4.925.987 (4,9)	20 (perakendeci)	Deniz ürünleri
Tsukiji Fish Market-Tokyo	Kapalı	Pazar hariç her gün 09.00-14.00 arası	5700000 m ²	37.393.129 (37,4)	Bilgi yok	Deniz ürünleri
Portobello Road Market-Londra, İngiltere	Açık	Her gün	1500 m	9.304.016 (9,3)	Bilgi yok	Giyim, eşya, antika, moda, gıda, güzellik ürünleri vb.

(a) Bilgiler: Dünyanın 10 Harika, 2014; İşte Dünya Pazarları, 2014; Tezşahı Lezere, 2015; Dünyanın En Ünlü Pazarları, 2017; Dünyanın En Ünlü Pazarları, 2018; Portobello Road Market, 2019; Sydney Fish Market, 2019'dan derlenmiştir. (b) Chatuchak Haftasonu Pazarı-Bangkok, Tayland (Dünyanın 10 Harika, 2014) ve Tsukiji Fish Market, 2017) pazarları haric alan büyüklükleri, sokak uzunlukları ve kurulma şekilleri Google Earth uydur görüntüsü üzerinden yapılan hesaplara ve gözlemlere dayanmaktadır. (c) Kaynak: World Population Review, 2020. (d) Aynı kaynaktan (World Population Review, 2020) alınan Taipei metropoliten bölgesi toplamıdır, sadece Taipei kentinin nüfusu yaklaşık 2,7 milyondur.

Cumhuriyetin başlarında semt pazarlarına yönelik hükümlerin yer aldığı ilk yasa 14.04.1930 tarihinde yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunudur. Bu yasa ile halkın kullandığı yerlerde kişilerin geçişine engel olmayacak alanlarda pazar yerlerinin kurulması, bu alanlarda geçici olarak iş yapılabilmesi amacıyla kullanma izni verilebilmesi ve bu alanların kullanıcılar için temizliğinin ve güvenliğinin sağlanması belediyenin görev ve yetkileri arasında sayılmıştır. Ancak sonrasında bu yasa yürürlükten kaldırılan 07.12.2004 tarihli ve 5272 sayılı Belediye Kanunu ile kısa süreli bu yasa da yürürlükten kaldırılan 03.07.2005 tarihli 5393 sayılı güncel Belediye Kanunu'nda pazar yerleriyle ilgili doğrudan bir hükme yer verilmemiştir. Bununla birlikte, 26.03.2010'da yürürlüğe giren 5957 sayılı Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve bu kanun uyarınca hazırlanarak 12.07.2012'de yürürlüğe giren Pazar Yerleri Hakkında Yönetmelik (PYHY) hükümleriyle pazar yerlerinin kurulması ve düzenlenmesi görevi yine belediyelere verilmiştir.

8. Pazar Yeri Planlama Tablosuna Girdiler ve Tablonun Oluşturulması

Şehir ve bölge planlama uygulamalarında ölçekler arası hiyerarşik ilişkiye bütüncül bakış açısı gereğinin yönlendirdiği bu çalışma, periyodik/haftalık pazarların sorunlarının belirlenerek çözüm önerilerinin tartışıldığı, anket çalışmalarıyla da desteklenen genellikle kuramsal nitelikli yazın çalışmalarından farklıdır. Kentlerdeki veya kırsal yerleşimlerdeki periyodik pazar yerlerinin farklı ölçekli mekansal kararlarının geliştirilmesine yönelik nitel ve nicel ölçütlerden oluşan sistematik bir çerçevenin ortaya konduğu bu çalışmayla geliştirilen PYPT ve girdileri Ek 1'de görülmektedir.

Pazar Yeri Planlama Tablosu (PYPT) nitel ve nicel olarak iki ölçüt türünden oluşmaktadır. COVID-19 sonrası süreçle olan bağlantılarıyla birlikte, bu türlerin her biri tablonun ana bileşenleri olan (1) yerseçim, (2) planlama ve (3) tasarım kapsamında ölçütlerle detaylandırılmıştır (Ek 1).

Bu ölçütlerin; yazın, dünya pazarları ve/veya mevzuat girdilerinden hangisinde yer aldığı tablonun "Girdiler" bölümünde belirtilmiş, "Ölçüt kapsamı/içeriği" başlığında ölçütler detaylandırılmıştır. "Girdiler" bölümünde yer alan "Yazın" sütununa ilişkin kaynak bilgilerine "Yazın kaynakları" başlığında, benzer şekilde "Girdiler" başlığında yer alan "Mevzuat" sütununa ilişkin kaynak bilgilerine "Mevzuat kaynakları" başlığında yer verilmiştir. "Dünya pazarları incelemesi" kaynakları ise ilgili tablo dipnotunda gösterilmiştir. Son olarak "Notlar" sütunu altında, gerektiğinde ölçütlere ilişkin diğer başlıklardaki bilgilere yönelik ek açıklamalara yer verilmiştir (Ek 1).

Pazarların COVID-19 öncesi ve sürecinde yazındaki yeri üzerine yapılan incelemelerden elde edilen çıkarımlar; geliştirilen PYPT'nin ölçütlerinin önemli bir bölümüne girdi oluşturmuş-

tur (Ek 1). Benzer şekilde, dünya pazarlarına ilişkin incelemeler de geliştirilen tablonun bileşenlerinin bir bölümü için belirleyici olmuştur. Pazar Yerleri Hakkında Yönetmeliğin pazar yerlerinin kurulması, işletilmesi, hizmet tesisleri, kuruluş komisyonu, yerleşim planı, kuruluş günü, taşınması ve kapatılması ile tahsis işlemlerinin açıklandığı bölümleriyle (5-11. maddeler), pazar yerlerinin yönetimi ve denetimi hakkındaki bölümleri (22-23. maddeler) PYPT'nin ana bileşenleri altındaki ölçütlerine mevzuat açısından girdi oluşturmuştur. Ayrıca 14.06.2014 tarihli Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği (MPYY) ile 22.02.2018 tarihli Otopark Yönetmeliği (OY) ve 3194 sayılı İmar Yasası da ilgili ölçütler kapsamında ele alınmıştır. Benzer şekilde, COVID-19 sürecinde Sağlık Bakanlığının yayınladığı "Semt Pazarları ve Pazar Yerleri için Kontrollü Sosyal Hayat Çalışma Rehberi" de (SPYKSHÇR) tabloda salgınla doğrudan ilgili ölçütlerde irdelenmiş ve kullanılmıştır (Ek 1).

İlk bölümde yer alan yerseçimi problemi, şehir ve bölge planlamanın üst ölçekte önemli ve ilk kademesini oluşturan bir karar verme sürecidir. Farklı bakış açılarına göre sonucu değişebilecek bu karar vermede planlama meslek alanının gereklerine göre bu problemin en ideal alternatifi içerecek çözümü için uygun ölçütlerin tespit edilerek bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi gerekir. Yerseçimi için "İçinde yer aldığı yerleşimin özellikleri", "Pazarın işlevi, ürünleri ve satıcı-alıcı çeşitliliği, profilleri, kiracılık durumu", "Pazar kurulma yeri/biçimi / Topoğrafyaya uyumu / Kullanım esnekliği", "Pazar kurulma sıklığı", "Alanın-önceki/şimdiki-mülkiyeti", "İmar planında bulunma durumu", "Çevre, altyapı ve trafiğe getireceği yükler" ve aynı zamanda planlamanın da ortak girdisi olan "Ulaşım imkânları/ erişim biçimi" bu ölçeğin nitel ölçütlerini oluşturmaktadır. Yerseçiminin nicel ölçütlerini ise "Hizmet nüfusu/tüketici piyasası büyüklüğü", "Pazarların kademeli (dikey) ya da kademersiz (yatay) ilişkileri", "Hizmet/etki alanı büyüklüğü", "Erişim biçimi ve mesafesi", "Pazarların mekansal dağılımları ve bölge/kent içindeki konumu/civar işlevler ve mesafeleri", "Pazarların birbirine yakınlıkları", "Pazar sayısı" ve aynı zamanda planlamanın da ortak girdisi olan "Pazar yeri büyüklüğü" oluşturmaktadır.

COVID-19 sürecinde hastalık yayılımını etkileyen bir faktör olan "Ulaşım imkânları/erişim biçimi" ölçütü açısından, yaya olarak ve MPYY ile yaya yollarının yanı sıra planlanması zorunlu hale gelen bisiklet ulaşımı ve altyapısı (yolları, park yeri, kiralama noktası vb.) itibarıyla de güvenli ve kolay erişimin sağlanması daha kritik hale gelecektir.

Planlama, içerisinde barındırdığı ekonomik, sosyal, kültürel ve mekansal süreçleriyle birçok verinin analizini gerektirmekte, çıktılarıyla herhangi bir kullanım için yapılan yerseçimini plan düzeyinde detaylandırmaktadır. PYPT'nin yerseçimi ile ortak olan "Ulaşım imkânları/erişim biçimi"nin yanı sıra diğer ölçütler olan "Zabıta bürosu/denetimi", "Çöp toplama hizmeti/yeri / Sürdürülebilir atık yönetimi", "Güvenlik kamerası" ve "Tuvalet

tesisi / Lavabo / El hijyeni/maske/eldiven istasyonu / İbadethane” planlamanın nitel ölçütlerini; yerleşimiyle ortak olan “Pazar yeri büyüklüğü”ne ek olarak “Pazarıcı ve üretici satış yerleri sayısı/büyüklüğü” ile “Otopark” ise nicel ölçütlerini oluşturmaktadır.

COVID-19 pandemisiyle yukarıda sözü edilen Bakanlık rehberinde geçen “[p]azar yerlerinin **tüm giriş ve çıkışlarında** içerde bulunanların sayısını tespit etmek için önlemler alın[ması] (turnike vb.)” ve girişine asılacak “[p]azar yeri kapasite bilgisi” ile gerekli tüm mesafe ve hijyen koşullarına uyulmasının sağlanması doğrultusunda gereğini yapacak görevlilerin bulunacağı “Zabita bürosu/denetimi” de önem kazanacaktır. Ayrıca hayati öneme sahip temizlik/hijyen koşullarını uygun nitelikleriyle sağlayacak “Çöp toplama hizmeti/yeri / Sürdürülebilir atık yönetimi” ile tehlikeli kalabalık ve kuralsızlıkların kolay tespitini sağlayacak “Güvenlik kamerası” ölçütleri de ön planda olacaktır. Yine aynı rehberde bahsi geçen “[h]er **müşterinin pazar yerine girişte** el hijyeni sağlaması zorunlu[luğu ile p]azar yeri girişinde ve her tezgâhta %70 alkollü el antiseptiği veya kolonya bulundurul[ması]” kuralı ise genişletilerek ilgili ölçütün içeriği “El hijyeni/maske/eldiven istasyonu”nu da kapsayacak şekilde zenginleştirilmiştir. “Pazarıcı ve üretici satış yerleri sayısı/büyüklüğü”nün de salgın öncesinde yazında geçen ve salgında da geçerli olan “en az 3 metre” koşulunun kalıcı hale getirilmesi veya bu koşulun gelecekte yeniden düzenlenebilecek seçenekleriyle birlikte salgın sonrasında yeniden ele alınması doğru olacaktır. Bu yeniden ele alış, diğer ölçütleri aşağıda açıklanan tasarım düzeyinin “Tezgâh büyüklüğü ve tezgâhlar arası mesafe” ölçütünü de doğrudan kapsayacak biçimde olmalıdır. Yine, yürürlükteki Otopark Yönetmeliğinin Ek-1’ine göre her 75 m² pazar yeri için en az 1 otopark yeri ayrılması gerekse de “Otopark” ölçütünün pandemi sonrası süreçte, güvenli olması nedeniyle bisiklet gibi özel araç kullanımındaki artış eğilimi de dikkate alınarak, bisiklet park yerleriyle birlikte yeniden düşünülmesi gerekecektir.

Günümüzde birçok farklı disiplinle birlikte işleyen kent planlama alanının öncelikli çalışma konularından biri kent estetiği, konforu, güvenliği gibi niteliklerle fiziki mekanı şekillendiren ve iyileştiren kentsel tasarımdır. “[T]oplumlar için güvenli, fonksiyonel ve estetik olarak uygun kamusal çevreler yaratmayı/ortaya koymayı amaçlayan üç boyutlu, çok disiplinli tek yaklaşım” (Aydemir vd., 2004, s. 359) olan bu alan, yerleşimi ve planlamanın tamamlayıcı unsurunu oluşturur. PYPT’nin tasarım ölçütlerinden “İklim / Sıcak-soğuk yalıtımı/termal konfor / Doğal havalandırma-yönlenme”, “Bitkilendirme / Yönlendirme/sirkülasyon vb. elemanlar”, “Oturma, dinlenme, bekleme alanları”, “Can ve mal güvenliği riski”, “Örtü elemanları”, “Döşeme”, “Giriş ve çıkışlarda elektronik tartı”, “Hoparlör sistemi”, “Gün ışığı alma/doğal aydınlatma / Aydınlatma sistemi/sokak aydınlatması”, “Estetik görünüm / Yerel/çevreci malzeme” ve “Tasarım esnekliği” nitel ölçütleri oluştururken; “Tezgâh büyüklüğü ve tezgâhlar arası mesafe” nicel ölçütü oluşturmaktadır.

“Can ve mal güvenliği riski” ölçütünün de COVID-19 salgınından, hem süreci hem de sonrasında etkilenmesi söz konusudur. Bu ölçütü eskiden olan suç önlemeye yönelik önlemlere ek olarak fiziksel mesafeye uyumun gerektirdiği yoğunluğu azaltacak ve ürünlere teması önleyecek sağlık/hijyen koşullarının karşılanması önem kazanmaktadır. Yoğunluğu azaltmada, bu ölçüt, söz konusu Bakanlık rehberinde yer alan “Pazar yerleri/alanlarında sergi, tezgâh ve/veya tahtalar araları en az 3 metre olacak şekilde yerleştirilme[si ve].... [p]azar yerinde bulunabilecek kişi sayısı[nın] (pazar esnafı ve müşteri dahil) her 4 metrekaare için bir kişi...[olması] **VEYA** pazar yeri/alanına içerdeki tezgâh sayısının en fazla 2 katı vatandaş alın[ması]...” gereklerine göre hesaplanacak pazar yeri kapasitesini sağlamak üzere (turnike vb.) en uygun çözümü sunabilmelidir. Nitel ölçütlerden “Giriş ve çıkışlarda elektronik tartı”nın, salgın sonrası veya kontrollü sosyal hayat döneminde de adı geçen rehberde yer aldığı gibi girişlerde ateş ölçümü ve kapasite bilgisi gibi koşulları sağlayacak düzenlemelerle birlikte yeniden değerlendirilmesi gerekecek; “Hoparlör sistemi” ise, bu konularda gerekli uyarıların kolayca yapılması için zorunluluk haline gelebilecektir.

9. Trabzon-Ortahisar Semt Pazarları ve PYPT’nin Testi

9.1. Ortahisar İlçesi Semt Pazarlarının Tarihsel Gelişimi ve Genel Özellikleri

Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Trabzon, 2012 yılında yayımlanan ve 2014’te yürürlüğe giren 6360 sayılı yasa ile il bütünü kapsamında büyükşehir belediyesi olmuştur. 2018 yılı itibarıyla ilin nüfusu 807.903’tür. On sekiz ilçesi bulunan ilin eski merkez ilçesine bazı mahallelerin adı geçen yasa kapsamında eklenmesiyle yeni oluşturulan Ortahisar İlçesinin 2018 yılı nüfusu ise 317.520’dir. Çalışmada incelenen pazar yerleri bu ilçenin güney çeperinde yer alanlar dışında kıyıya yakın toplam 14 mahallesinden oluşan alanda yer almaktadır (Şekil 1). Çalışma alanında 2018 yılı itibarıyla Trabzon, Ortahisar İlçesi mahallelerini içeren Ticaret Bakanlığı hal kayıt sisteminde (2018) yer alan, hafta içi kurulma günlerine göre sırasıyla Değirmendere, Kuruçeşme, İnönü, Erdoğan, Kalkınma, Çömlekçi, Aydınlikevler, Yenicuma, Beşirli, Fatih, Çamoba, Bahçecik, Çukurçayır ve Pelitli olmak üzere toplam 14 semt pazarı incelenmiştir. Deniz bağlantısı nedeniyle tarihi ticaret yolları üzerinde önemli bir liman şehri olan Trabzon’un çarşı ve pazarları, kentin ilk kuruluşundan beri varolagelmıştır (Aygün, 2005; Erdoğan ve Özkök, 2017). Bunların en eskilerinden olan ve Trabzon’un MİA niteliği taşıyan kıyı mahallelerinden Pazarkapı’da sürekli kurulan, tüm kente hizmet eden ve merkezde bu anlamdaki tek eski-günümüzde yıkılarak yenisi projelendirilmiş olsa da-pazar olan “Kadınlar Pazarı” etki alanı büyüklüğü nedeniyle çalışmaya konu edilmemiş; Pazarkapı da, kentin MİA’sı niteliğindeki diğer mahallelerle birlikte çalışma sınırına dâhil edilmemiştir.

Şekil 1. Trabzon, Ortahisar ilçesi pazar kurulan mahalleler ve bütüncül etki alanlarından oluşan çalışma alanı ve konumu.

Kaynak: İl ve ilçe sınırları: Harite Genel Müdürlüğü, 2018; Mahalle sınırları: Trabzon Büyükşehir Belediyesi 2018 yılı mahalle haritası.

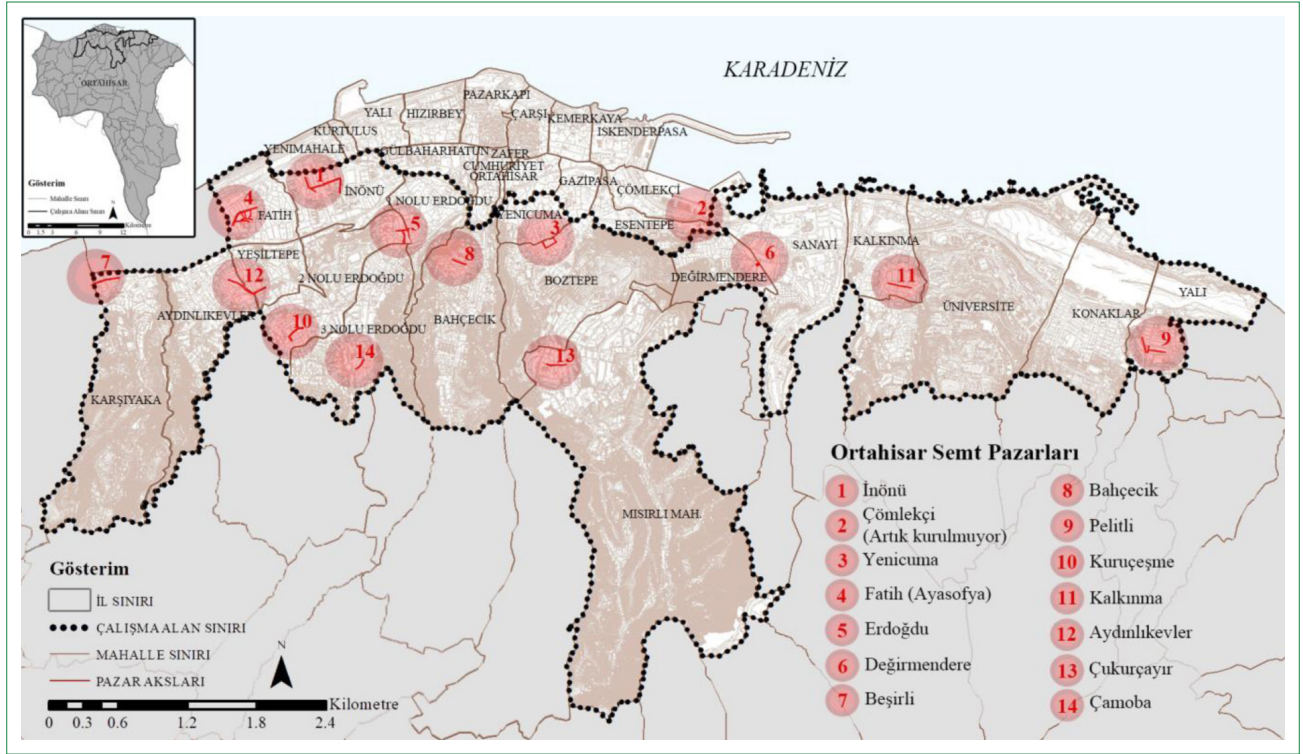
Tarihsel süreçte önce surlarla çevrili bir iç-kent olarak kurulan ve günümüzde Ortahisar olarak bilinen Trabzon kent merkezi zamanla dış-kent biçiminde Yukarıhisar ve Aşağıhisar bölgelerine doğru ilerlemiş, devamında nüfus ve ekonomik gelişmeleriyle birlikte sur dışına doğru taşarak mevcut makro-formun merkezinde en eski yerleşmeler olan önce günümüz Pazarkapı ve Çarşı mahallelerine, sonrasında ise Kemerkaya, İskenderpaşa, Gülbaharhatun, Boztepe, Ayasofya, Yenicumalı ve Çömlekçi mahallelerine doğru gelişim göstermiştir (bkz. Erdoğan ve Özkök, 2017).

Çalışma alanını oluşturan Ortahisar İlçesinin 14 mahallesindeki semt pazarı, aynı zamanda Kadınlar Pazarı hariç ilçe bütünündeki tüm pazarlara karşılık gelmektedir (Şekil 2). Bu pazarlar, 2018 yılı itibarıyla Pazarıcılar Odasına kayıtlı toplam 250 sürekli esnaf ile haftanın her gününe gelecek şekilde farklı mahallelerde farklı günlerde kurulmaktadır (Tablo 2). 1980'lerin ortasından sonra kurulmaya başlamış olan düzenli semt pazarlarının ilkleri görece eski yerleşimler olan Yenicumalı, Çömlekçi, Fatih ve İnönü mahallelerinde yer almaktadır. Alan çalışması sırasında esnafa yapılan görüşmelerden bu pazarların alanda en çok yayılıma sahip olma özelliklerine karşın, içlerinden Çömlekçi semt pazarının, Çömlekçi Mahallesinin 1990'lar sonrası geçirdiği, sosyal, ekonomik ve mekansal değişimler sonucu 2013 yılında dönüşüm alanı ilan edilmesiyle birlikte önceden kurulduğu yerin değiştiği ve bir süre Tanjant Yolu viyadüğü altında kurulduğu öğrenilmiştir. Ancak bu yer değişikliği pazarın kent kimliğindeki izini kaybettirmiş ve bu izini dolduramamış-

tir. Sonuçta, 2013 yılından sonra uygulanmaya başlanan kentsel dönüşüm faaliyetleri artık kurulmayan Çömlekçi pazarının belleklerdeki yerinin kaybolmasına neden olmuştur.

Yine esnaf görüşmelerinden; 1990 yılından itibaren Erdoğan, Değirmendere, Beşirli, Pelitli ve Bahçecik mahallelerinde kurulan pazarlara olan ilginin, bu mahallelerde büyük sermaye girişimleriyle açılan süpermarketlerin zamanla yeni alışveriş mekanlarına dönüşmesiyle azaldığı ve pazarları bu marketlerle rekabet eder duruma getirdiği öğrenilmiştir. Ayrıca 1955'te Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kurulması sonrasında günümüz Ortahisar İlçesinde yer alan Kanuni Yerleşkesi "1970'lerde öğrenci sayısının artışıyla birlikte... kentsel işlevleri çevresine çekmeye başlamıştır. Bu yıllarda üniversitenin güney-batısında kurulan mahalleye, üniversiteden beklenen etkiyi işaret edercesine, "Kalkınma" adı verilmiştir. 1980 başlarında Kanuni Yerleşkesi ile Değirmendere arasında yapılaşmanın yoğunlaşmasıyla Kalkınma Mahallesi belirgin biçimde ortaya çıkmıştır..." (Kiper vd., 2016, s. 37). Bu gelişmelerle birlikte yeni işlevlere sahne olan Kalkınma Mahallesi'nde bir semt pazarının kurulması 2000'lere rast gelmiştir.

Esnaf görüşmelerinden 2005 yılında Aydınlikevler ile Çukurçayır pazarlarının ve son olarak 2015 yılı itibarıyla Çamoba pazarının kentte yeni yerleşimlerin oluşmasıyla kurulmaya başladıkları öğrenilmiştir. Ancak Çamoba pazarının son zamanlarda konut projelerinin daha çok gözlemlendiği bir alanda kuruluyor olmasıyla son altı tezgâhındaki satıcısının da bir süre sonra kalmayabileceği bir pazar yeri olduğu gözlenmiştir.

Şekil 2. Ortahisar ilçesi semt pazarlarının kent içindeki konumları.

Kaynak: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nden 03.03.2018 tarihinde elde edilen hâlihazır harita üzerine alan çalışması gözlemlerine dayanarak çizilmiştir.

Tablo 2. Ortahisar ilçesi semt pazarları ve kurulma günleri

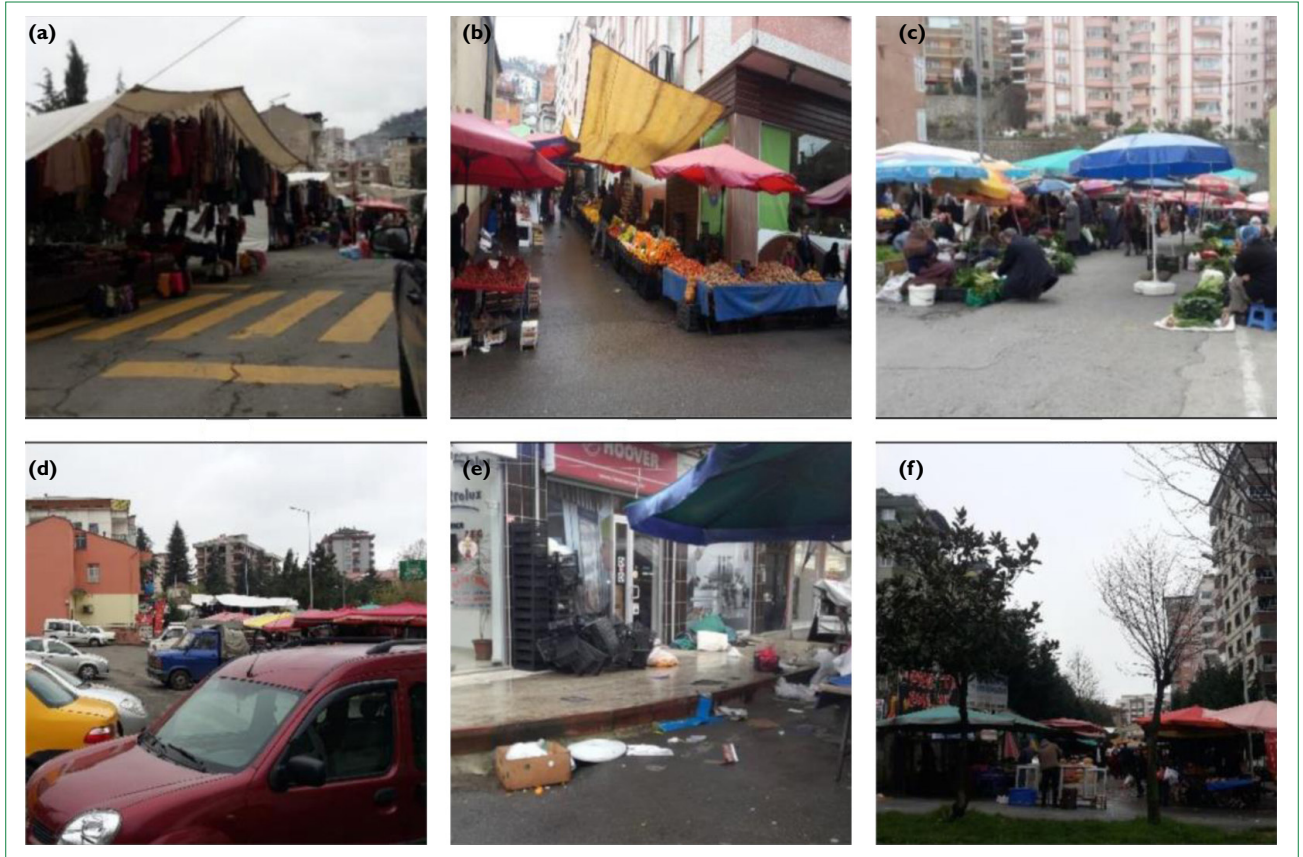
Semt pazarları ⁽¹⁾	Kurulma günü ⁽¹⁾	Kurulmaya başladığı yıl ⁽²⁾
1 İnönü	Salı	
2 Çömlekçi	Perşembe (kurulduğu dönemde)	1985
3 Yenicuma	Cuma	
4 Fatih (Ayasofya)	Cumartesi	
5 Erdoğan	Çarşamba	1990
6 Değirmendere	Pazartesi	
7 Beşirli	Cuma	1995
8 Bahçecik	Pazar	
9 Pelitli	Pazar	
10 Kuruçeşme	Pazartesi	2000
11 Kalkınma	Çarşamba	
12 Aydınlikevler	Perşembe	2005
13 Çukurçayır	Pazar	
14 Çamoba	Cumartesi	2015

Kaynak: (1)Semt pazarları: Ticaret Bakanlığı, 2018; (2)Trabzon Büyükşehir Belediyesi Zabıta Birimi ile alan çalışması kapsamında yapılan görüşme.

Alan çalışmaları kapsamında, ilgili yazılı belgelerin incelenmesi ve kullanıcılar ve esnafla gerçekleştirilen sözlü görüşmeler sonucunda Ortahisar İlçesi semt pazarlarına yönelik durum ve sorun tespiti yapılmıştır. Bu görüşmelerde pazarları kullanan her iki grubun da temelde alanın teknik altyapı ve sosyal donatı eksikliği ile mekanın düzen ve bakımından kaynaklanan sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. İncelenen semt pazarlarının, PYPT kapsamında ele alınan ölçütlerin bazılarında da karşılık gelen ve bu sorgulamayla tespit edilen en önemli sorunları; (1) gündelik ve acil durumlarda ulaşımı engellemeleri gibi yerleşimi problemleri (Şekil 3a–c), (2) çevre ve gürültü kirliliği ile otopark yetersizliği gibi planlama problemleri (Şekil 3d–f) ve (3) zabıta ve elektronik sistemler vb. güvenlik önlemlerinin yetersizliği gibi tasarım problemleridir. Semt pazarlarının her birine yönelik ayrıntılı özellikler, Şekil 4'te sırasıyla her iki sütunda üstten alta, Şekil 2'deki ve Tablo 2'deki sıra numarasına karşılık gelen sırayla açıklanmaktadır.

9.2. PYPT'nin Ortahisar İlçesi Semt Pazarları Üzerinde Test Edilmesi ve Bulgular

Yerleşimi, planlama ve tasarım ölçeklerini kapsayan Pazar Yeri Planlama Tablosu'nun (PYPT), 2018 sonrasında COVID-19'u da içine alacak şekilde genişletilmesinin öncesinde geliştirilen sade bir versiyonu, Trabzon'un Ortahisar İlçesi semt pazarlarının yerleşim, planlama ve tasarım özelliklerini ortaya koymak ve bu kapsamdaki yeterliliklerini sorgulamak suretiyle test edilmiştir.

Şekil 3. Ortahisar ilçesi semt pazarlarının sorunları (metindeki sorun sırasına uygun olarak).

Kaynak: Alan çalışmasında çekilen resimler.

Bu test, tablonun her bir ölçütü için, aşağıda açıklandığı gibi olumlu “1” değerini alacak bir pazar yerinin toplamda 25 puan alarak oran olarak da %100'lük düzeyde tüm ölçütleri sağlayan sorunsuz bir pazar yeri olacağı varsayımıyla yapılmıştır. Çalışma dönemi olan 2018 yılı itibarıyla Ortahisar İlçesi'nde Ticaret Bakanlığı hal kayıt sisteminde yer alan 14 semt pazarından artık kurulmayan Çömlekçi pazarı dışındaki 13 pazarın her birinin; bilgi-belge incelemeleri, alandaki farklı kullanıcı gruplarıyla yapılan görüşme ve tespitlere dayalı özelliklerinin PYPT ölçütleri kapsamındaki değerlendirme sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

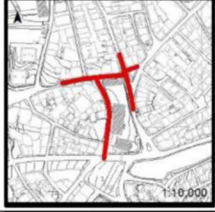

Nitel ölçütlerin değerlendirilmesinde pazarların yerleşim, planlama ve tasarımı itibarıyla olumsuzluk oluşturacak etkenler, örneğin birçok ölçütte yer alan “yok” içeren ifadeler, “0” değerine karşılık gelecek şekilde yorumlanmıştır. Olumlu etkenler ise, başka deyişle, örneğin birçokundaki “var” içeren ifadeler “1” değerine karşılık gelecek şekilde yorumlanmıştır. Sade versiyonun bu şekilde yapılan yorumlamalarından farklı olarak hem bu versiyon kapsamında hem de nihai PYPT'de nitel ölçütlerin bir bölümünde planlama ve tasarım açısından var / yok olarak tanımlanan içerikler, o ölçütün varlığıyla ilgili mutlak bir olumluluğu veya

yokluğuyla ilgili mutlak bir olumsuzluğu belirtmemektedir. Bunlar, pazara ve pazarın kurulduğu yere ve gereksinimlerine göre karar verilmesi gereken özelliklerdir. Örnek olarak, “Pazar kurulma yeri/biçimi” alt ölçütü ve “İklim” alt ölçütü verilebilir.

Nitel ölçütlerde ise pazarlar, ölçütlerin verilen kapsamındaki sayısal büyüklüklere uygunlarsa ya da verilen aralıklar açısından uygunluk gösteriyorlarsa olumlu, bunun tersi bir durum sergiliyorlarsa da olumsuz yorumlanmış, başka deyişle, sırasıyla “1” ya da “0” değerini almışlardır.

Bu değerlendirmeye göre Tablo 3'ün en alt satırındaki yeterlilik oranları incelendiğinde; en yüksek puanı alan iki pazar yerinin dahi PYPT'nin tüm ölçütlerinin ancak toplam %68'ini karşılayabildiği ve %50'ye karşılık gelen 12,5 puan orta düzey olarak ele alındığında beş pazar yerinin, ölçütlerin %50'sinden azını karşılayabildiği görülmüştür. Öte yandan, 13 puana sahip kalan altı pazarın %52 oranla ölçütlerin ancak yarısını karşılayabildikleri tespit edilmiştir. Özetle, çalışma alanındaki pazarların neredeyse tamamının yerleşim, planlama ve tasarımı kapsayan tüm ölçütler açısından yeniden ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Inönü		1985 yılından beri kurulan, gıda, plastik ve tekstil eşyaları gibi ürün çeşitliliğine sahip olan pazar, insanların beğenildiği yer etmiş en eski pazar yerlerindedir. Farklı yönlerde uzanan pazar toplamda 600 m'lik bir aks üzerinde kurularak görece büyük hizmet alanına sahiptir.	Bahçeçik		1995 yılından beri Affan Kitapçıoğlu Caddesi üzerine kurulmakta olan bu pazar yeri 150 m aks üzerinde kurulmaktadır. Pazar yerinde gıda, plastik ve tekstil ürünlerinin satışı yapıldığı gözlenmiştir.
Çömlekçi		İçinde yer aldığı mahallenin zamanla geçirdiği değişim ve bunun sonucunda dönüşüm alanı ilan edilmesi sonrasındaki değişikliklerle önceden tanımlı olan pazar yeri tanjant viyadüğünün altına kaydırılmış da bu yeni durum pazarın kent kimliğindeki yerini dolduramamıştır. Sonuç olarak pazarın mahalledeki izi kaybolmuş ve 2013 yılından itibaren artık kurulmaz olmuştur.	Pelitli		1995 yılından itibaren kurulmaya başlamış olan pazar yeri 300 m aks üzerinde yayılım gösteren gıda, plastik ve tekstil ürünlerinin satışının yapıldığı, bunun yanı sıra Ortahisar Pazarcular Odası ile yapılan görüşmede de yeni taleplerin olması sebebiyle kapalı pazar yeri önerisi çalışmalarının bulunduğu öğrenilmiştir.
Yenicuma		Kentin Boztepe eteklerinde kurulan bu pazar en eskilerden biridir. 1985 yılında belediyeye ait bir arsada kurulmaya başlamış, esnaf görüşmelerinden öğrenildiği kadariyle arazinin yetersizliği nedeniyle, 2005 yılından itibaren iki dönüşü olan 200 m uzunluğundaki bir aksa yol üzerinde kurulmaya devam etmiştir. Pazar yerinde gıda, plastik ve tekstil ürünlerinin satışı yapılmaktadır.	Kuruçesme		1995 yılından beri 200 m'lik tek dönüşlü bir aks boyunca kurulan pazar yeri hizmet nüfusu olarak minimum hizmet nüfusunun üzerinde bir nüfusa ve etki alanına sahiptir. Ürün çeşitliliğinin ağırlıklı olarak gıda ürünlerini kapsadığı ve farklılaşmadığı gözlenmiştir.
Fatih (Ayasofya)		1985 yılından beri kurulan bu pazar daha çok doğrudan üretici olan satıcıların gıda, plastik ve tekstil ürünlerini sergiledikleri altı sokak boyunca toplam 600 m mesafede ağ benzeri konumuyla yayılım gösteren pazar yeridir.	Kalkınma		2000 yılından itibaren hizmet veren pazar yerinde daha çok gıda, plastik ve tekstil ürünlerinin satılmakta ve pazar 200 m'lik doğrusal bir aks üzerine kurulmaktadır.
Erdogdu		1990 yılından itibaren kurulan pazar yeri birbirini kesen üç akstan oluşan toplam 300 m'lik sokak üzerinde yayılım göstermektedir. Genel olarak pazar yerinde gıda, plastik ve tekstil ürünleri satılmaktadır.	Aydınlıkevler		2005 yılından beri bulvar üzerinde tek bir dönüşle toplam 350 m'lik mesafede kurulan pazar yerinde gıda, plastik ve tekstil ürünleri satılmaktadır.
Değirmendere		Diğerlerinden farklı olarak alan üzerine kurulu tek pazar yeri olan bu pazar 1995 yılından beri 1500 m ² 'lik küçük sayılabilecek bir vakıf arazisinde kurulmaktadır. Kurulduğu günler dışında otopark olarak kullanılan pazar yerinde gıda, plastik ve tekstil ürün çeşitleri bulunmaktadır.	Çukurçayır		2005 yılından beri 200 m'lik düz sayılabilecek bir aks üzerinde kurulan pazar yerinin, çevresinde yeni gelişen yoğun konut alanlarının süpermarketleriyle rekabeti fazla da olsa, pazarda gıda, plastik ve tekstil ürünlerinin satışı yapılmaktadır.
Beşirli		1995 yılından beri 300 m tek bir doğrusal aks üzerinde sadece gıda, plastik ve tekstil ürünlerinin satışının yapıldığı bir pazar yeridir.	Çamoba		2015 yılından itibaren kurulmaya başlamış en yeni pazar yeridir. 200 m tek bir sokak aksında dağınık bir şekilde kurulan pazarda kalan son 6 tezgâhta gıda ve plastik ürünleri satılmaktadır. Bu durum esnafın yapılan görüşmede birincil derecede yakınılan konu olmuştur. Çevresinde yeni gelişen konut alanlarının yer almasıyla süpermarketlere olan talebin artması mahallenin sosyokültürel yaşamı içerisinde pazar kültürünün kaybolmaya başladığını göstermektedir.

Şekil 4. Ortahisar ilçesi semt pazarları (üstten alta Şekil 2 ve Tablo 3'teki sırayla ve tümü yaklaşık 1/10.000 ölçekte).

Kaynak: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nden 03.03.2018 tarihinde elde edilen hâlihazır harita üzerine alan çalışması gözlemlerine dayanarak çizilmiştir.

Tablo 3. PYPT'nin sade bir versiyonunun çalışma alanındaki pazar yerleri üzerindeki testi

Ölçüt Türü	Ölçüt Bileşenleri	Ölçütler	Ortahisar Semt Pazar Yerleri (Alan Çalışması)													
			Değirmendere	Kuruçeme	İnönü	Erdoğdu	Kalkanma	Aydınlıkçevler	Yenicuma	Beşirli	Fatih	Çamoba	Bahçecik	Çukurçayır	Pelitli	
Nitel	Yerleşimi	Pazar kurulma yeri/biçimi Topoğrafyaya uyumu Kullanım esnekliği	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
		Alanın-önceki/şimdiki-mülkiyeti	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
		Çevre, altyapı ve trafiğe getireceği yükler	0	0	1	1	0	0	1	1	1	1	1	1	1	0
	Planlama	Ulaşım imkânları/erişim biçimi *	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
		Zabıta bürosu/denetimi *	1	1	1	1	0	0	0	0	1	0	1	1	1	0
		Çöp toplama hizmeti/yeri Sürdürülebilir atık yönetimi *	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1
	Tasarım	Güvenlik kamerası *	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Tuvalet tesisi * Lavabo * El hijyeni/maske/eldiven istasyonu * İbadethane	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		İklim Sıcak-soğuk yalıtımı/termal konfor Doğal havalandırma-yönlenme	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Yerleşimi	Can ve mal güvenliği riski *	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
		Örtü elemanları	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
		Döşeme	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
		Giriş ve çıkışlarda elektronik tartı *	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Hoparlör sistemi *	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Gün ışığı alma/doğal aydınlatma Aydınlatma sistemi/sokak aydınlatması	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
	Nitel	Yerleşimi	Estetik görünüm Yerel/çevreci malzeme	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
			Hizmet nüfusu/tüketici piyasası büyüklüğü	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
			Hizmet/etki alanı büyüklüğü	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Planlama		Erişim biçimi ve mesafesi	1	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	
		Pazarların birbirine yakınlıkları	1	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	
		Pazar sayısı	0	1	1	1	0	1	0	1	1	0	1	1	0	
Tasarım		Pazar yeri büyüklüğü	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
		Pazarcı ve üretici satış yerleri sayısı/büyüklüğü *	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
		Otopark *	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Tasarım	Tezgâh büyüklüğü ve tezgâhlar arası mesafe *	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
Toplam			13	12	17	13	10	13	11	14	17	10	13	14	10	
Yeterlilik Oranları (%)			52	48	68	52	40	52	44	56	68	40	52	56	40	

*: Bu ölçütlerin, hâlihazırda Sağlık Bakanlığı Covid-19 sürecine yönelik Semt Pazarları ve Pazar Yerleri için Kontrollü Sosyal Hayat Çalışma Rehberinde yer alanlarına bu tabloda yer verilmiştir. Ancak bunların rehberde yer verilmeyip burada işaretli olan diğerleri de dahil "kontrollü sosyal hayat" kurallarına göre salgın sonrasında da mevcut ya da yeni başka ölçütlerle birlikte yeniden ele alınması gerekecektir.

10. Sonuç ve Tartışma

Eski çağlardan beri insan yaşamının bir parçası ve önemli karşılaşma mekanlarından biri olan pazar yerleri; toplumların kültürlerine göre değişmekle birlikte benzer biçimlerde belirli periyotlarla kurulduğu kentsel ya da kırsal yerleşimin, özelliklerini ve kimliğini yansıtan kamusal nitelikli ticari yerleridir. Zamanla değişen yaşam standartları, mekanın günümüz koşullarına uygun gelişim göstermesini gerektirmektedir. Bu bağlamda yerleşimin kimliğinde yer edinen ve onunla bütünleşen pazarların sadece alışveriş değil aynı zamanda sosyo-kültürel bir mekan olarak toplumun gezme/dolaşma ve karşılaşma yerleri olmaları itibarıyla; yeni kurulacak olanlarının sorunsuz işlemesi ve mevcut olanlarının ise yetersizliklerinin giderilmesi önemli bir gereklilik olmaktadır.

Farklı ölçekteki yerleşimlerin gelişimiyle bu yerleşimlerde pazar yerlerinin göreceli olarak nitelik, sayı ve büyüklüklerinin farklılık göstermeye başlaması ve çeşitli konularda uzmanlaşmış pazarların ortaya çıkması, gelişimin ya da kentler özelinde kentleşmenin bir artışı olurken pazar yerlerine yönelik sorunları da beraberinde getirmiştir. Günümüzde hızlı ekonomik büyüme ve nüfus artışı, yaşam standartlarının ve alışveriş biçimlerinin değişmesine olanak tanıyan alışveriş merkezlerinin kentlerin gündelik yaşamında ağırlıklı olarak yer edinmesine neden olmuştur. Buna karşılık diğer ticari mekanlar ile bu yerlere gidilirken bile hala 'çarşıya ya da pazara gitmek' deyiminin kullanılması çarşı/pazar kültürünün değişmediğini göstermektedir.

Bu çalışmada pazarların dünyada öne çıkan örnekleri ve ilgili mevzuatın yanı sıra pazar yerlerine ilişkin hem COVID-19 öncesi hem de sürecine yönelik yapılan detaylı yazın incelemeleri, geliştirilen Pazar Yeri Planlama Tablosu'nun (PYPT) girdilerini oluşturmuştur. Yerleşimi, planlama ve tasarım ölçekleri itibarıyla nitel ve nicel somut ölçütlerle analitik bir değerlendirme ve kontrol listesi niteliğinde bir rehber oluşturan PYPT'nin tüm girdilerine yönelik detaylı bilgilere ve gerekli ek açıklamalara kendi içinde yer verilmiş ve böylece olası kullanıcılarının ilgili birincil kaynaklara kolay erişimi sağlanmıştır.

PYPT'nin 2018 yılı itibarıyla hazırlanmış olan daha sade bir versiyonu, orta ölçekli bir kent olan Trabzon'un Ortahisar İlçesinde pazar kurulan mahalleler ile yakın çevrelerinde test edilmiş ve örnek alan incelemesi sonucunda bu ilçede yer alan farklı hafta günleri ve yerlerde kurulan 13 semt pazarının tümünün, ölçütlerin büyük bölümüne uygun olmadıkları tespit edilmiştir. Çalışma bulguları bu yönüyle COVID-19 öncesi yazında önemli bir yer tutan ve sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan kentlerde yaşama ve sürdürülebilirliğe olan katkılarının vurgulandığı farklı ülke pazarlarının genelinde yaşanan farklı ölçek ve türdeki mekansal düzenleme sorunlarının çalışma alanı için de geçerli olduğunu göstermektedir. Yeni kurulacak periyodik/haftalık pazarların, yerleşiminden

başlayarak planlanmalarına ve tasarımlarına kadar tüm ölçeklerde dikkat edilmesi gereken somut ölçütleri bütüncül şekilde içeren PYPT'nin, aynı zamanda mevcut pazar yerlerinin de bu ölçeklerdeki yeterliliklerinin sorgulanmasını sağlayarak bunlara yönelik sorunların giderilmesi için de sonraki çalışmalara bir temel oluşturacağı düşünülmektedir.

21. yüzyılın ilk çeyreğine ait belki de en önemli kriz olarak tarihe geçecek COVID-19 pandemisi, sosyal yaşantımızın merkezinde olan kamusal açık mekanlar ve ticari kullanımları doğrudan etkilemiştir. Bu çalışmanın yazımı itibarıyla sürmekte olan ve kalıcı olacağı söylenen salgın, bundan sonra sosyal hayatın da kalıcı şekilde değişmesi ve sözü edilen mekanlar ile kullanımlara yönelik yeni ilkelerin oluşturulması gereğini ortaya çıkarmıştır. Mekan kullanımı açısından pandeminin "yeni normaller"inin getirdiği maske kullanımı ve el temizliği gibi kişisel önlemlerle birlikte toplumsal yaşamda gerektirdiği "fiziksel mesafe kuralı" ve bununla bağlantılı "fiziksel mesafe kapasitesi" planlama ve tasarımda en temel unsurları oluşturmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de salgın öncesi ve sonrası döneme yönelik değerlendirmelerin yapılarak, bu unsurların "yeni normaller" döneminde kentsel yaşama uyumlandırılması, kentsel planlama ve tasarım mesleklerinin önündeki önemli ve öncelikli çalışma konuları arasındaki yerini almıştır.

İlk vakalarının görüldüğü yerin de bir canlı hayvan ve deniz ürünleri toptancı hali olduğu salgının ve getirdiği yeni kurallarının, kamusal-kültürel mekanlar olan pazar yerlerinin yerleşim, planlama ve tasarım düzeyindeki ölçütlerini de büyük oranda etkilemesi durumu aşikârdır. COVID-19 ile gelişen ve toplumsal yaşam açısından genelde sosyal donatıların, kamusal alanların ve özelde pazar yerlerinin kullanımlarında bu süreçte yaşanan değişimleri çeşitli ölçeklerde ayrı ele alan yazından farklı olarak bu çalışmada yerleşim, planlama ve tasarım düzeylerini kapsayan bütüncül bir yaklaşım getirilmiştir. Buna göre, pazar yerleri için salgın öncesi bu düzeylerdeki son durumu bütünleştiren içeriğin, salgın sonrası için olası değişiklik ve eklemelerine de yer verilmiş, geliştirilen PYPT'nin gelecekte bu konularda yapılacak çalışmalar için de bir temel oluşturacağı öngörülmüştür.

Kaynaklar

- Abdul, İ.M. (2020). Covid-19, lockdown and transitory food insecurity in Nigeria. *Food & Agribusiness Management*, 1(1), 31-35.
- Açıkgöz, Ö., Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50: 520-526.
- Acuto, M. (2020). Covid-19: Lessons for an urban(izing) world. *One Earth*, 2(4), 317-319.
- Agboola, O.P., Azizul, M.F., Rasidi, M.H., Said, I. (2018). The cultural sustainability of traditional market place in Africa: A new research agenda. *Journal of Rural Studies*, 62, 87-106.
- Akçi, Y. (2015). Alternatif alışveriş mekanı olan geleneksel semt pazarlarının yapısı, işleyişi ve sorunlarının incelenmesi: Adıyaman örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17), 229-247.
- Aksoy, Y. (2009). Pazar yerlerinin şehir planlaması standart ve ilkeleri yönünden incelenmesi: İstanbul İli Bakırköy İlçesi örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 26-39.
- Alao, N. (1968). Periodic markets in Western Nigeria: Theory and empirical evidence. Research Report No. 42, Department of Geography, North-western University.
- Ali, M. (2010). A geographical analysis of distribution and development of periodic markets in North India-A case study. *Indian Journal of Regional Science*, XXXII, 1, 69-78.
- Ali, M., Khan, M.M., Khan, N. (2007). Hierarchy of periodic market centres in Shahjahanpur District, Uttar Pradesh: A geographical analysis. *Indian National Geographer*, 22(1-2), 185-195.
- Ali, M., Khan, N. (2008). A new approach to the classification and trade area of periodic markets: Shahjahanpur District-A case study. *National Geographer*, XLIII(1-2), 153-168.
- Aliğaoglu, A. (2012). Balıkesir şehrinde haftalık pazarlar: Çekicilikler ve Sorunlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27), 43-72.
- Alzahranı, A. (2020). The role of public spaces in Saudi cities during Covid-19: the case of three cities in Saudi Arabia, *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology*, 11(11), 1787-1808.
- Asadi, S., Bouvier, N., Wexler, A.S., Ristenpart, W.D. (2020). The coronavirus pandemic and aerosols: Does Covid-19 transmit via expiratory particles? *Aerosol Science and Technology*, 54(6), 635-638.
- Asomani-Boateng, R. (2016). Local networks commodity queens and the management of organic solid waste in indigenous open-air markets in Accra, Ghana. *Journal of Planning Education and Research*. 36(2), 182-194.
- Augusta Verona, J., Compiani, M. (2016). The 21st century and the traditions that endure in a small town of Bahia's countryside: Example of the street markets and the artisanal production of cassava flour. *Geograficidade*, 6(2), 71-83.
- Aydemir, Ş., Erkonak Aydemir, S., Şen Beyazlı, D., Özten N., Öksüz, A.M., Sancar, C., Özyaba, M., Aydın Türk, Y. (2004). Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı. Trabzon: Akademi Kitabevi.
- Aydın Can, B. (2021). Covid-19 pandemisinin semt pazarları üzerindeki sosyoekonomik etkisi: Kocaeli İli örneği, *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1540-1549.
- Balci, D., Türk, A. (2020). Covid-19 sonrası kent planlamasında yaşanacak olası değişimler üzerine. *Turkish Studies*, 15(8), 3389-3400.
- Bathelt, H., Glückler, J. (2003). Toward a relational economic geography. *Journal of Economic Geography*, 3, 117-144.
- Bromley R., Good C.M., Korski, D.R. (1975). The rationale of periodic markets. *Annals of the American Association of Geographers* 65(4), 530-537.
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland*, Jena: Fischer.
- Czako, A.G., Sık, E. (1999). Characteristics and origins of the Comecon Open-air Market in Hungary. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(4), 715-737.
- Çakıroğlu, K.I., Pirtini, S., Çengel, Ö. (2020). Covid-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramsal bir çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 19(37), 81-103.
- Çalışkan, V. (2007). Kentsel mekan kullanımındaki farklılıklar üzerine bir yaklaşım: Bursa ve Çanakkale'nin periyodik (haftalık) pazarlarından örnekler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(8), 49-78.
- Çetiner, A. (1991). *Şehircilik Çalışmalarında Donatım İlkeleri*. İstanbul: İTÜ Yayınları.
- Çiçek, S. (2021). Kamusal mekanların Covid-19 pandemisi'ne karşı dayanıklılığını değerlendirme modeli. *Journal of Computational Design*, 2(1), 313-334.
- Çiçekli A. (2013). Kentlerde Semt Pazar Yeri Seçimi, Arazi Edinimi ve Yönetimi: Ankara İli Sincan İlçesi Semt Pazarları. (Yüksek lisans dönem projesi). Ankara Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çukur, T., Kızılaslan, N., Kızılaslan, H., Çukur, F. (2021). Samsun İli Atakum İlçesindeki kadın üreticilerin semt pazarlarında çalışma durumu ve sorunları. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 10(1), 1-9.
- Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü: Eski normal asla olmayacak. (2020, 27 Temmuz). www.yenicaggazetesi.com.tr
- Dünyanın 10 Harika Geleneksel Pazar Yeri. (2014, 27 Mart). <https://www.monondo.com.tr/kesfet/yazi/dunya-capinda-10-harika-geleneksel-pazaryeri>, Erişim Tarihi: 3 Mart 2018.
- Dünyanın En Ünlü 10 Sokak Pazarı. (2018, 17 Haziran). <http://blog.colins.com.tr/2018/06/17/dunyanin-en-unlu-10-sokak-pazarini/>, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019.
- Dünyanın En Ünlü Pazarları. (2017, 2 Temmuz). <https://gq.com.tr/seyahat/dunyanin-en-unlu-pazarlari>, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019.
- Ehinmowo, A.A., Ibitoye, A.O. (2010). Periodic market, a common marketing feature in Akoko Southwest. *Journal of Geography and Regional Planning*, 3(12), 361-364.
- Ekomadyo, A.S., Nurfadillah, A., Kartamihardja, A., Cungwin, A.J. (2018). Becoming heritage: A place-making study of old neighbourhood market-place in Bandung. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 158, 012012.
- Elsayed, H.A., AboWardah, E.S., Ramadan, M.G. (2019). Traditional market design towards cohesion between social sustainability and bioclimatic approach. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 471, 072002.
- Erdoğan A. (2020). Kenti sahiplenmenin veri altyapısı: Küyerelleşme sürecinde kültür varlıkları envanteri ve paylaşımı. *Planlama*, 30(2), 154-171.
- Erdoğan, A., Özkök M.K. (2017). Kentsel korumada detaylandırılmış koruma potansiyel matrisinin kullanılabilirliği. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 34(2), 93-123.
- Erez Külekçi, H., Tezer, A. (2021). Sosyal altyapı alanlarına erişimde yürünebilirlik kapasitesinin ölçülmesi: Bakırköy-Bahçelievler örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(76), 301-320.
- Evcı Kiraz, E.D., Özmen, A. (2020). Covid-19 sürecinin öğrettikleri: Temiz şehir. *Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi (İller & Belediyeler)*, 867-868, 22-25.
- Evren, Y., Yavuz, Ö., Sezen, E., Öktem Karagül, B., Tunca, Ö. (2019, Kasım). Tekrarlayan Bir Ekonomik Mekan Olarak Semt Pazarları: İstanbul Üzerine Bir İnceleme, *Dünya Şehircilik Gün 43. Kolokyumu*, Ankara.
- Fuertes, P., Gomez-Escoda, E.M. (2020). Supplying Barcelona: The role of public market halls in the construction of the urban food system. *Journal Of Urban History*. <https://doi.org/10.1177/0096144220971821>
- Gün, E. (2020). Bir Sürdürülebilir Yapı Tasarımı: Semt Pazarı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Güner, A.E., Memişoğlu, K., Birinci, Ş. (2020). Preemptive action saves lives in a pandemic closing the Grand Bazaar before the Covid-19 infection starts, *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 2075-2076.
- Harita Genel Müdürlüğü. (2018). <https://www.harita.gov.tr/anasayfa>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.
- Henden Şolt, H.B. (2021). Covid-19 pandemisinde kentlerde yaşanan

- değişimler ve kentsel hizmetler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 39-47.
- Hodder, B.W. (1965). Some comments on the origins of traditional markets in Africa south of the Sahara. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 36, 97-105.
- Hristoski, I., Spaseska, T., Odzaklieska, D., Sotiroski, K. (2021). Assessing the impact of Covid-19 pandemic on businesses in the Old Prilep Bazaar. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 7(1), 57-67.
- İşte Dünya Pazarları. (2014, 26 Ağustos). <https://www.cnnturk.com/foto-galeri/yasam/diger/iste-dunya-pazarlari?page=1>, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019.
- Jackson, R.T. (1971). Periodic markets in Southern Ethiopia. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 53, 31-42.
- Jones, D.W. (1978). Production, Consumption, and the Allocation of Labor by a Peasant in a Periodic Marketing System. *Geographical Analysis*, 10(1), 13-30.
- Jones, W.O. (1968). The structure of staple food marketing in Nigeria as revealed by price analysis. *Food Research Institute Studies*, 8(2), 95-123.
- Kermani, A.A., Luiten, E. (2010). Preservation and transformation of historic urban cores in Iran, the case of Kerman. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 6(1), 53-62.
- Khan, M.N., Tabassum, S. (2021). Analyzing spatial-physical layout of urban bazars: A way to bring back the public spaces inside marketplaces with a consideration for safety issues. *International Journal of Research*, 9(3), 321-337.
- Kiper, N., Erdoğan, A., Türk, E. (2016). Kanuni Yerleşkesinin fiziki ve kurumsal yapılıması. A. Erdoğan, D. Beyazlı, S. Özlü (Eds.), *Karadeniz Teknik Üniversitesi Kanuni Yerleşkesi Stratejik Master Planı içinde*, KTÜ Yayınları, Trabzon, ss. 31-75.
- Koday, S., Çelikoğlu, S. (2011). Geleneksel alışveriş mekanlarına bir örnek: Bartın Kadınlar Pazarı. *Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi*, 15(2), 243-262.
- Li, J., Hallsworth, A.G., Coca-Stefaniak, J.A. (2020). Changing grocery shopping behaviours among Chinese consumers at the outset of the Covid-19 outbreak. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 111(3), 574-583.
- Lu, S., Wang, W., Cheng, Y., Yang, C., Jiao, Y., Xu, M., ... Xu, J. (2021). Food-trade-associated Covid-19 outbreak from a contaminated wholesale food supermarket in Beijing. *Journal of Biosafety and Biosecurity*, 3(1), 58-65.
- Mahdinezhad, J., Sedghpour, B.S., Najjari Nabi, R. (2020). An evaluation of the influence of environmental, social and cultural factors on the socialization of traditional urban spaces (Case study: Iranian markets). *Environment and Urbanization ASIA*, 11(2), 281-296.
- Marinelli, M. (2018). From Street Hawkers to Public Markets. In: *Cities in Asia by and for the People*. (Eds.) Cabannes, Y., Douglass, M., Padawangi, R., Amsterdam: Amsterdam University Press, 229-258.
- Milgram, L.B. (2018). Activating Alternatives in Public Market Trade. In: *Cities in Asia by and for the People*. (Eds.) Cabannes, Y., Douglass, M., Padawangi, R., Amsterdam: Amsterdam University Press, 201-228.
- Morales A. (2009). Public markets as community development tools. *Journal of Planning Education and Research*, 28(4), 426-440.
- Morales A. (2010). Planning and the self-organization of marketplaces. *Journal of Planning Education and Research*, 30(2), 182-197.
- Morales A., Balkin, S., Persky, J. (1995). The value of benefits of a public street market: The case of Maxwell Street. *Economic Development Quarterly*, 9(4), 304-320.
- Najjari Nabi, R., Mahdinezhad, J., Sedghpour, B.S. (2020). A path analysis of socialization model in traditional market: Behavior, function, visual exposure, and access and communication. *City & Community* 19(4), 1122-1142.
- Nejadriahi, H., Fasli, M. (2017). Analytic hierarchy process for assessing sustainability of bazaars: The case of Tajrish bazaar in Tehran. *Urban Design International* 22(3), 253-266.
- Nowak, M., Blaszkę, M. (2020). The Covid-19 pandemic and the directions of changes in the Polish spatial management system. *Scientific Quarterly Organization and Management*, 4(52), 90-98.
- Özcan, K. (2006). Anadolu'da Selçuklu dönemi yerleşme tipolojisi pazar ya da panayırlar yerleşmeleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 205-223.
- Özcu, A., Sayan Atanur, G. (2020). Covid-19 pandemisinin kent yaşamına etkisi: Kamusal alan üzerine değerlendirmeler. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(2), 237-250.
- Özgüç, N., Mitchell, W.A. (2000). Şehirlerin alternatif alışveriş mekanları: İstanbul'da haftalık pazarlar. *Tasarım ve Kuram Dergisi*, 2, 35-58.
- Paköz, M.Z., Sözer, C., Doğan, A. (2021). Changing perceptions and usage of public and pseudo-public spaces in the post-pandemic city: The case of Istanbul. *Urban Design International*, <https://doi.org/10.1057/s41289-020-00147-1>
- Petrović, M.D., Ledesma, E., Morales, A., Radovanović, M.M., Denda, S. (2021). The analysis of local marketplace business on the selected urban case—Problems and perspectives. *Sustainability*, 13, 3446. <https://doi.org/10.3390/su13063446>
- Pirrenne, H. (1994). Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması. (Ş. Karadeniz, Çev.) (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Portobello Road Market. (2019). <http://www.portobello.co.uk/the-market/>, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2019.
- Reilly, W.J. (1931). *The Law of Retail Gravitation*. New York: Knickerbockers Press.
- Satılmış, E.Ş., Akkaya Büyükcivelek, İ., Varol, Ç. (2021). Kent Sağlığı ve Covid-19 kapsamında sağlık hizmetleri mekansal yer seçiminin değerlendirilmesi: Ankara Çankaya İlçesi örneği, *Kent Araştırmaları Dergisi*, 12(32), 268-297.
- Shehaye, D.K., Abdel-Hafiz, M. (2006). Tradition, change, and participatory design: Re-designing Tablita Market in Historic Cairo. *Open House International* 31(4), 67-76.
- Svizzero, S. (2014). Pre-neolithic economy. *History of Economic Ideas*, 22(2), 25-40.
- Sydney Fish Market. (2019). <https://www.sydneyfishmarket.com.au/our-company/our-company>, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2019.
- Şengün, H.T. (2018). Sokak Pazarının Poetikası: Geçici Yapının Zamansallığı Üzerine Fenomenolojik Bir İnceleme, (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tezgahtaki Lezzete Bakmadan Yurt Dışından Dönemeyenlere Dünyaca Ünlü 8 Pazar. (2015, 8 Ekim). <https://yemek.com/dunyaca-unlu-pazarlar/>, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019.
- Ticaret Bakanlığı Hal Kayıt Sistemi. (2018). <http://www.hal.gov.tr/Sayfalar/Pazar-Yerleri.aspx?sid=61>, Erişim Tarihi: 26 Mart 2018.
- Tinkler, K. (1973). The topology of rural periodic market systems. *Geografiska Annaler Series B Human Geography* 55(2), 121-133.
- Topçu, U. (2006, Ağustos, Eylül). Alternative Shopping Places Periodic Markets in İstanbul, 46th ERSA Congress, Volos, Greece.
- Tunçel, H. (2003). Anadolu şehirlerinde semt pazarları: Elazığ örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 49-70.
- Tunçel, H. (2006, Mayıs). Türkiye'nin Kırsal Pazar Bölgeleri, İçinde: IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Metinleri, (Ed.) Ankara Üniversitesi, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 63-72.
- Tunçel, H. (2009). Geleneksel ticaret mekanı olarak Türkiye'de haftalık pazarlar. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(2), 35-52.
- Tunçel, H. (2018). Türkiye'de Geleneksel Ticaret Merkezi Olarak Pazarlar ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi. İçinde: *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye* (Ed.) F. Arslan, A. Karadağ, P. Aksak. Ankara: Gazi Kitabevi, 415-443.
- Ülgen, P. (2012). Genç Ortaçağ Avrupası'nda pazar ve panayırlar ilişkisinin ticaret hayatındaki rolü ve Türk-İslam dünyasındakiyle karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 360-381.
- Van Eck, E., van Melik, R., Schapendonk, J. (2020). Marketplaces as public spaces in times of the Covid-19 coronavirus outbreak: First reflections. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 111(3), 373-386.

- Von Thünen, J.H. (1875). *Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*. Berlin: Hempel and Parey.
- Woodward, A., Mosher, D. (2020). Sobering Photos Reveal How Countries are Dealing with the Dead Left by the Coronavirus Pandemic, <https://www.businessinsider.com/coronavirus-covid-19-victims-bodies-burials-morgues-cemeteries-photos-2020-4>, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2020.
- World Population Review (2020). <https://worldpopulationreview.com/>, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2020. <https://worldpopulationreview.com/>, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2020.
- Wu, Y.-C., Chen, C.-S., Chan, Y.-J. (2020). The outbreak of Covid-19: An overview. *Journal of the Chinese Medical Association*, 83(3), 217-220.
- Yang Weng, C., Kim, A.M. (2016). The critical role of street vendor organizations in relocating street vendors into public markets: The case of Hsinchu City, Taiwan. *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, 18(1), 47-70.
- Yang, Y., Zhang, Y., Cairns, S., Huang, S., Zheng, J. (2020). The Role of Green Productive Community in Healthy Urban Planning, In: *Proceedings of the 56th ISOCARP Virtual World Planning Congress*, 8 Nov 2020-4 Feb. 2021, (Ed.) Lorens, P., Magidimisha, H.H., ISOCARP, 1211-1222.
- Yılmaz, C. (2006, Mayıs). Samsun Semt Pazarları. İçinde: *I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, 1. Kitap, (Yay. Haz.) Yılmaz, C., Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, 521-539.
- Zemnian, A.H. (1977). Proportioning networks: A model for a two-level marketing system in an underdeveloped economy. *SIAM Journal on Applied Mathematics*, 33(4), 619-639.
- Zemnian, A.H. (1979). Two-level periodic marketing networks without market news. *Journal of Mathematical Analysis and Applications*, 68(2), 509-525.
- Zemnian, A.H. (1981). A dynamic economic model of periodic marketing rings. *Geographical Analysis* 13(2), 165-180.

Ek I. Pazar Yerleri Planlama Tablosu (PYPT)

Ölçüt Türü	Ölçüt Bileşenleri	Ölçütler	Girdiler		Ölçüt kapsamı/içeriği ⁱⁱ	Yazın kaynakları	Mevzuat kaynakları	Notlar	
			Yazın	Dünya pazarları incelemesi ⁱ					Mevzuat
NİTEL Yerleşimi	Yerleşimi	İçinde yer aldığı yerleşimin özellikleri	X		<i>Yerleşimin niteliği:</i> kentsel / kırsal <i>Nüfusun sosyal, ekonomik ve demografik yapısı:</i> (a: bkz. "Notlar") <i>İdari, güvenlik, iletişim vd. kentsel hizmetleri, dükkanları...):</i> var / yok	Ali vd., 2007; Topçu, 2006; Çalışkan, 2007; Koday ve Çelikoğlu, 2011; Özcan, 2006; Tunçel, 2006; Tunçel, 2009; Czako ve Sık, 1999		(a): Bu ölçütle pazarın yerleşimi/ kurulmasında etkili olabilecek nüfusun yaş, gelir vb. özelliklerinin dikkate alınması kastedilmektedir.	
		Pazarın işlevi, ürünleri ve satıcı-alıcı çeşitliliği, profilleri, kiracılık durumu	X	X	<i>Pazarın genel niteliği:</i> kentsel pazar / kırsal pazar <i>Kırsal ürün kaynağı:</i> tarım / hayvancılık vd. <i>Satıcı türü/profil:</i> seyyar / sabit tezgâhsız / sabit tezgâhlı-kiracı; çiftçi-satıcı / satıcı-tüccar; kadın / erkek / eğitim / deneyim vd. pazarcı özellikleri <i>Pazar yeri işlevi/türü/özel niteliğinin alıcı profiline/talebine göre değişmesi:</i> gıda pazarı / sosyete pazarı / doğrudan üretim / toptan alınan ürünler vb. <i>Ürün çeşitliliği:</i> fazla / az	Ali, 2010; Topçu, 2006; Tunçel, 2003; Zemanian, 1980; Zemanian, 1981; Akçi, 2015; Çiçekli, 2013; Koday ve Çelikoğlu, 2011; Özgüç ve Mitchell, 2000; Tunçel, 2006; Tunçel, 2009; Morales vd., 1995; Morales, 2009; Morales, 2010; Czako ve Sık, 1999; Kermani ve Luiten, 2010; Milgram, 2018; Yılmaz, 2006; Çukur vd., 2021			
		Pazar kurulma yeri/biçimi Topoğrafyaya uyumu Kullanım esnekliği	X	X	<i>Düz veya hafif eğimin olduğu sokakta/sokaklarda:</i> doğrusal tek sokakta / birkaç bitişik sokakta (saçaklı) <i>Meydanda:</i> açık <i>Ayrı, özel bir düz alanda:</i> açık / kapalı <i>Topoğrafyaya uyum:</i> var / yok <i>Farklı işlevler için kullanım esnekliği:</i> var / yok	Akçi, 2015; Tunçel, 2003; Aksoy, 2009; Aliagaoglu, 2012; Çalışkan, 2007; Elsayed vd., 2019; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Marinelli, 2018; Mahdinezhad vd., 2020; Gün, 2020; Yılmaz, 2006; Çukur vd., 2021		Bu ölçüt alanın niteliği itibariyle eğimine yönelik bilgiyi de içinde barındırdığından burada "Alanın eğimi" ayrı bir ölçüt olarak ele alınmamıştır. "Pazar kurulma yeri/biçimi", atf yapılan çalışmaların tümünde geçmesine karşın "Kullanım esnekliği" ölçütü Nejadriahi ve Fasli (2017); Mahdinezhad vd. (2020) ve Gün'den (2020) alınmıştır. "Topoğrafyaya uyum"dan doğrudan bahseden yazar Gün'dür (2020).	
		Pazar kurulma sıklığı	X	X	X	Haftanın hangi günlerinde kurulduğu / hafta içi veya sonunda mı kurulduğu / sürekli olup olmadığı	Tinkler, 1973; Bromley vd., 1975; Tunçel, 2018; Zemanian, 1979; Zemanian, 1980; Zemanian, 1981; Şengün, 2018; Aksoy, 2009; Özgüç ve Mitchell, 2000; Tunçel, 2003; Tunçel, 2006; Tunçel, 2009; Czako ve Sık, 1999; Topçu, 2006; Ehinmowo ve İbitoye, 2010	PYHY md. 4(h), md. 5(5), md. 9(1 ve 2)	Bu ölçüt; nitel olarak talebe göre karar vericiler aracılığıyla belirlenebileceği gibi ekonomik modeller kullanılarak veya pazarların mekansallık ve zamansallıklarını içeren topolojik özelliklerine göre de belirlenebileceğinden nicel olarak da ele alınabilir. Burada ilk durum göz önüne alınarak nitel ölçütler arasında bırakılmıştır.
		Alanın-önceki/şimdiki-mülkiyeti	X		X	Kamu / vakıf / özel vb.	Aksoy, 2009; Çiçekli, 2013; Morales, 2010; Czako ve Sık, 1999	PYHY md. 5(1); İmar Yasası md. 18	
		İmar planında bulunma durumu	X		X	var / yok	Gün, 2020; Aksoy, 2009; Çiçekli, 2013	PYHY md. 5(1)	
		Çevre, altyapı ve trafiğe getireceği yükler	X		X	var / yok	Çiçekli, 2013; Özgüç ve Mitchell, 2000; Yılmaz, 2006	PYHY md. 5(3)	Pazar yerinin, farklı arazi kullanım türlerine yönelik yolculuk üretim katsayılarının hesaplanmasında kullanılan tekniklerle elde edilecek değerlerle yapılacak trafik etki analizi sonucunda trafiğe getireceği yükünün olup olmadığının tespitinin yapılması gerekir. Bu tür hesaplamalar ulusal düzeyde pratikte kısmen yapılsa da yazında kapsamlı bir şekilde henüz bulunmamakta ancak güncel araştırma konuları arasında yer almaktadır. Ayrıca, ses ve gürültü olarak ortaya çıkan sorunlar da çevreye getirilen yükler kapsamında ele alınmalıdır.

Ek I (devamı). Pazar Yerleri Planlama Tablosu (PYPT)

Planlama	Ulaşım imkânları/ erişim biçimi*	X	X	Pazara erişimde toplu taşıma vb. ile erişim kolaylığı: var / yok Erişimin biçimi: bisiklet / yaya / özel araç vs. Otopark durumu: var / yok Yükleme-boşaltma imkânı: var / yok	Aksoy, 2009; Aliagaoglu, 2012; Evren vd., 2019; Özgüç ve Mitchell, 2000; Tunçel, 2009; Ali ve Khan, 2008; Çiçekli, 2013; Elsayed vd., 2019; Kermani ve Luiten, 2010; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Mahdinezhad vd., 2020; Çukur vd., 2021; Khan ve Tabassum, 2021	PYHY md. 5(3); MPYY md. 4(k) ve md. 24(7 ve 10n)	Planlamayla ilişkili, ortak nitel ölçütler ve yersaçımı kapsamında "Erişim biçimi ve mesafesi" olarak verilen nicel ölçütle de doğrudan ilişkilidir. Diğerlerinden farklı olarak, Khan ve Tabassum (2021), yükleme-boşaltma imkânlarının gerekliliğine ayrıca vurgu yapmıştır.
Planlama	Çöp toplama hizmeti/yeri Sürdürülebilir atık yönetimi*	X	X	var / yok	Aksoy, 2009; Tunçel, 2009; Yılmaz, 2006; Shehayeb ve Abdel-Hafiz, 2006; Asomani-Boateng, 2016; Agboola vd., 2018	PYHY md. 6(1 ve 4)	Sürdürülebilir atık yönetimi ölçütü Agboola vd.'den (2018) alınmıştır.
Planlama	Tuvalet tesisi* Lavabo* El hijyeni/maske/ eldiven istasyonu* İbadethane	X	X	var / yok	Akçi, 2015; Aksoy, 2009; Tunçel, 2003; Shehayeb ve Abdel-Hafiz, 2006; Gün, 2020; Yılmaz, 2006; Çukur vd., 2021; Khan ve Tabassum, 2021	PYHY md. 6(1) Sağlık Bakanlığı SPPYKSHÇR Rehberi	"Tuvalet ve lavabolar gerektiğinde seyyar olarak sağlanabilecek tesisler olarak ele alınmalıdır. Sağlık Bakanlığı'nın Covid-19 sürecine yönelik ilgili rehberinde verilen "Her müşterinin pazar yerine girişte el hijyeni sağlaması zorunludur. Pazar yeri girişinde ve her tezgâhta %70 alkolü el antiseptiği veya kolonya bulundurulur" koşuluna uygun olarak yerleştirilecek "El hijyeni istasyonları" ile "Can ve mal güvenliği riski" ölçütünde bahsedilen hastalık yayılmasını önleme ve ürüne temas etmeme tedbirleri kapsamındaki "Maske/eldiven istasyonları" da bu ölçüt kapsamında ele alınmalıdır.
Bitkilendirme Yönlendirme/ sirkülasyon vb. elemanlar	X	Rekreatif, sağlıklı ortam ve sosyal etkileşimi artıracak koridor ya da başka biçimde bitkilendirme: var / yok Yönlendirme/sirkülasyon vb. elemanlar: var / yok	Khan ve Tabassum, 2021; Elsayed vd., 2019; Shehayeb ve Abdel-Hafiz, 2006; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Agboola vd., 2018; Mahdinezhad vd., 2020				
				Oturma, dinlenme, bekleme alanları	X	var / yok	Gün, 2020
Can ve mal güvenliği riski*	X	Suçun caydırılmasına yönelik tedbirler: var / yok (b: bkz. "Notlar") Sağında giriş tedbirleri (ateş ölçümü, girenlerin sayı tespiti için turnike vb.): var / yok (b: bkz. "Notlar") Sağının yayılımını önleme / ürüne temas etmeme tedbirleri (maske, eldiven, paket, vb. kullanımı): var / yok (b: bkz. "Notlar")	Çiçekli, 2013; Czako ve Sik, 1999; Shehayeb ve Abdel-Hafiz, 2006; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Mahdinezhad vd., 2020; Yılmaz, 2006; Aydın Can, 2021				

Ek I (devamı). Pazar Yerleri Planlama Tablosu (PYPT)

				Açık olanlarda bez vb. malzemenin kullanımı: var / yok	Özgüç ve Mitchell, 2000; Şengün, 2018; Elsayed vd., 2019			
	Örtü elemanları	X	X	Kapalı olanlarda uygun kapatma malzeme ve biçimi: var / yok				
	Döşeme	X		Sert zemin / geçirgen zemin	Aksoy, 2009			
	Giriş ve çıkışlarda elektronik tartı*		X	var / yok		PYHY md. 6(7)		
	Hoparlör sistemi *		X	var / yok		PYHY md. 6(1)		
	Gün ışığı alma/doğal aydınlatma Yerel/çevreci aydınlatma sistemi/sokak aydınlatması	X	X	Gün ışığı alma/doğal aydınlatma: var / yok Aydınlatma sistemi/sokak aydınlatması: var / yok	Yılmaz, 2006; Khan ve Tabassum, 2021; Elsayed vd., 2019; Gün, 2020	PYHY md. 6(1)	"Aydınlatma sistemi/sokak aydınlatması" Yılmaz (2006) ile Khan ve Tabassum'dan (2021), diğer ölçüt diğer yazarlardan alınmıştır.	
	Estetik görünüm Yerel/çevreci malzeme	X	X	Geleneksel ya da özgün/modern yapısı/biçimi: var / yok Temizlik ve düzen bakımından olumlu görüntüsü: var / yok Yerel/çevreci (dönüşümlü vb.) malzeme kullanımı: var / yok	Koday ve Çelikoğlu, 2011; Şengün, 2018; Elsayed vd., 2019; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Mahdinezhad vd., 2020; Gün, 2020		"Estetik görünüm" atf yapılan çalışmaların tümünde geçmesine karşın "Yerel/çevreci malzeme" ölçütü Nejadriahi ve Fasli (2017); Mahdinezhad vd. (2020) ve Gün'den (2020) alınmıştır.	
	Tasarım esnekliği			Açık ya da kapalı bina olarak tasarlanan pazarların tasarımında esneklik (çevreyle iletişimi güçlü, sınırlama içermeyen/katı veya formel olmayan tasarım): var / yok	Nejadriahi ve Fasli, 2017; Gün, 2020		Ölçütün detay açıklaması Gün'den (2020) alınmıştır.	
NİCEL Yerleşimi	Hizmet nüfusu/ tüketici piyasası büyüklüğü	X	X	X	En az 2500 kişi	Aksoy, 2009; Evren vd., 2019; Tunçel, 2009; Çalışkan, 2007; Çiçekli, 2013; Czakó ve Sik, 1999; Ehinmowo ve İbitoye, 2010; Marinelli, 2018	PYHY md. 5(3)	Ölçütün içeriği, Göçer'den (1984) aktaran Aksoy'dan (2009, s. 30) "Pazar yerleri minimum 2500 kişinin ihtiyacını karşılayacak şekilde planlanır. Bir başka deyişle 2500 kişilik bir tüketici cirusu bir pazarı yaşatacak büyüklük olarak kabul edilmektedir" ifadesinden alınmıştır.
	Pazarların kademeli (dikey) ya da kademesiz (yatay) ilişkileri	X			Pazarların içinde yer aldığı yerleşimin özellikleri, pazarları kullananların, erişime biçimi, mesafesi ile hizmet/etki alanları gibi nitel ya da nicel ölçütlerle hesaplanacak bir indeksle belirleme	Klasik kuramcılar (Christaller, 1933; Von Thunen, 1886; Reilly, 1931...); Klasik kuramlara atf yapılanlar (Ali vd., 2007; Topçu, 2006; Zemanian, 1981)		Diğer ölçütleri kullanması nedeniyle bu ölçüt karma bir nitelik taşımaktadır. Burada verilen açıklama Ali vd.'den (2007) alınan bir öneriyi içermektedir, farklı teknikler geliştirilebilir.
	Hizmet/etki alanı büyüklüğü	X	X		Erişme alanının yarıçapı 1,5 km olan pazar yeri için 700 ha'lık hizmet alanı veya her 1000-2000 konut için bir pazar yeri	Aksoy, 2009; Koday ve Çelikoğlu, 2011; Özgüç ve Mitchell, 2000; Çetiner, 1991; Tunçel, 2003		Ölçütün ilk alternatif içeriği Göçer'den (1984) aktaran Aksoy'dan (2009, s. 30), ikincisi Çetiner'den (1991) alınmıştır. İlk içeriğe yönelik detay, "Pazara olan uzaklık maksimum 1.5 km olmalıdır. Erişme alanı yarıçapı 1.5 km olan pazarın hizmet alanı 700 ha. kadar olmaktadır" şeklindedir.
	Erişim biçimi ve mesafesi	X			En fazla 1,5 km	Aksoy, 2009; Çiçekli, 2013; Elsayed vd., 2019; Ehinmowo ve İbitoye, 2010		Ölçütün nitel içeriği olan "Erişim biçimi" kısmı yukarıda ele alınan nitel ölçütlerde yer alan "Ulaşım imkânları/erişim biçimi"ne benzer olsa da nicel içeriği olan "(Erişim) mesafesi", "(Erişim) biçimi" ile doğrudan ilişkili olduğundan burada birlikte ele alınmıştır. Bu ölçüt, "Hizmet/etki alanı büyüklüğü" ölçütüyle ilişkili olup, içeriği Göçer'den (1984) aktaran Aksoy'un (2009, s. 30) yukarıda yazılı ifadesinden alınmıştır.
	Pazarların mekansal dağılımları ve bölge/kent içindeki konumu/civar işlevler ve mesafeleri			X	Dağılım/konum: merkezde / merkeze yakın yerlerde / çeperde (c: bkz. "Notlar") Yakın mesafelerde diğer ticari/kamusal hizmetlerin varlığı ve mesafeleri: pazarın kapalı bina olması durumunda aynı yapı bütünü içinde (0-50 m) / açık olması durumunda pazar yerinin komşuluğunda (0-100 m) (d: bkz. "Notlar")	Ali ve Khan, 2008; Topçu, 2006; Tunçel, 2003; Aksoy, 2009; Aliğaçoğlu, 2012; Çiçekli, 2013; Özgüç ve Mitchell, 2000; Tunçel, 2006; Tunçel, 2009; Zemanian, 1981; Morales vd., 1995; Morales, 2009; Czakó ve Sik, 1999; Elsayed vd., 2019; Kermani ve Luiten, 2010; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Mahdinezhad vd., 2020; Gün, 2020; Çukur vd., 2021		(c): Bu ölçüt bölge ve kente göre mesafeler açısından farklılık gösterir. (d): Pazar yeri civarındaki diğer ticari/kamusal hizmetlerin varlığı nitel ölçüt gibi değerlendirilbilmesine karşılık mesafeleri dikkate alındığında ölçütün nicel kapsamda ele alınması gerekir. Bu mesafeler pazarın kapalı ya da açık olmasına göre yaklaşık varsayılmıştır.

Ek I (devamı). Pazar Yerleri Planlama Tablosu (PYPT)

Planlama	Pazarların birbirine yakınlıkları	X	X	En fazla 3 km	Aksoy, 2009; Çiçekli, 2013; Topçu, 2006	PYHY md. 5(3)	“Hizmet nüfusu/tüketici piyasası büyüklüğü” ve “Erişim biçimi ve mesafesi” ölçütleri için verilen içerikler (Göçer’den (1984) aktaran Aksoy’un (2009, s. 30) doğrultusunda; 2500 kişilik hizmet nüfusu ve en fazla erişim mesafesi 1,5 km varsayılarak bu nüfusta iki bölgenin pazar yerleri arası mesafesi olarak hesaplanmış ve bu bilgi ölçütün içeriğini oluşturmuştur. Hizmet nüfusu artıkça bu mesafe orantılı olarak azalacaktır. Örneğin, İstanbul pazarları için bu ölçüt farklı günlerde olmak kaydıyla 250-300 m olarak verilmektedir (bkz. Topçu, 2006).	
	Pazar sayısı	X	X	Önceki nicel yerleşim ölçütlerine ve yerleşim yerinin özelliklerine göre	Topçu, 2006; Tunçel, 2003; Çiçekli, 2013; Marinelli, 2018	PYHY md. 5(3)	Bu ölçüt, kendisini etkileyebilecek önceki nicel yerleşim ölçütlerinin yanı sıra yerleşimin kültürel ve coğrafi özelliklerine göre de değişebileceğinden, burada net bir kapsam verilememektedir.	
	Pazar yeri büyüklüğü	X	X	4000-6000 m ²	Aksoy, 2009; Aliğaoğlu, 2012		Planlamayla ilişkili, ortak nicel ölçüttür. Ölçütün içeriği, Göçer’den (1984) aktaran Aksoy’un (2009, s. 30) “Pazar alanı büyüklüğü min. 4000-6000 m olmalıdır” ifadesinden alınmıştır.	
	Pazarıcı ve üretici satış yerleri sayısı/büyüklüğü*	X	X	X	Toplam sayı/büyüklüğünün, pazar yeri büyüklüğü ve geçiş mesafesi ile orantılı olup olmadığının belirlenmesi; toplam satış yerlerinin 1/5’inin üretici satış yeri olarak ayrılması	Yılmaz, 2006; Şengün, 2018; Czakó ve Sık, 1999; Marinelli, 2018; Yılmaz, 2006	PYHY md. 6(1) ve md. 11(5)	Bazı pazarlar bütünüyle üretici (çiftçi) pazarı niteliğinde olabilir. Burada verilen oran, bu nitelikte olmayan bir pazar için verilen asgari bir oran olarak ele alınmalıdır.
	Otopark*	X	X	Her 75 m ² pazar yeri için en az 1 otopark yeri	Aksoy, 2009; Aliğaoğlu, 2012; Koday ve Çelikoğlu, 2011; Elsayed vd., 2019; Nejadriahi ve Fasli, 2017; Agboola vd., 2018; Gün, 2020	OY Ek-1		
Tasarım	Tezgâh büyüklüğü ve tezgâhlar arası mesafe*	X	X	Tezgâh büyüklüğü: ortalama 10-15 m ² Tezgâhlar arası yaya yolu mesafesi: en az 3 m	Aksoy, 2009; Şengün, 2018	Sağlık Bakanlığı SPPYKSHÇR Rehberi	Ölçütün içeriği, Göçer’den (1984) aktaran Aksoy’un (2009, s. 30) “Pazar alanı içinde tezgâh büyüklüğü, ortalama 10-15 m ² olarak hesaplanabilir. Tezgâhlar arasındaki yaya yolu, en az 3 m olacak şekilde seçilmelidir” ifadesinden alınmıştır. Mesafenin tanımlandığı içerik, Sağlık Bakanlığı’nın Covid-19 sürecine yönelik ilgili rehberinde verilen “Pazar yerleri/alanlarında sergi, tezgâh ve/veya tahtalar araları en az 3 metre olacak şekilde yerleştirilmelidir” ölçütüyle uyumludur.	

¹ Dünyanın 10 Harika, 2014; İşte Dünya Pazarları, 2014; Tezgâhtaki Lezzete, 2015; Dünyanın En Ünlü Pazarları, 2017; Dünyanın En Ünlü 10, 2018; Portobello Road Market, 2019; Sydney Fish Market, 2019

² Ölçütün kapsamı/içeriğinde planlama ve tasarım açısından var / yok olarak nitelenen durumlar, o ölçütün varlığıyla ilgili mutlak bir olumsuzluğu veya yokluğuyla ilgili mutlak bir olumsuzluğu belirtmemektedir. Bunlar, pazara ve pazarın kurulduğu yere ve gereksinimlerine göre karar verilmesi gereken özelliklerdir.

³ Tasarımın da ötesinde Tunçel (2003) satıcılara ilişkin olarak olması gereken bir özellikten daha bahsetmektedir. Buna göre “[a]lınan esnafa olan güvenini arttırmak, onları diğer kişilerden ayırmak amacıyla esnafın tanıtıcı bir kart taşınması, önlük giymesi gibi basit ama etkili bir takım önlemler alınmasında fayda vardır.” (Tunçel, 2003: 69)

* Bu ölçütlerin, hâlihazırda Sağlık Bakanlığı Covid-19 sürecine yönelik Semt Pazarları ve Pazar Yerleri için Kontrollü Sosyal Hayat Çalışma Rehberinde yer alanlarına bu tabloda yer verilmiştir. Ancak bunların rehberde yer verilmeyip burada işaretli olan diğerleri de dâhil “kontrollü sosyal hayat” kurallarına göre salgın sonrasında da mevcut ya da yeni başka ölçütlerle birlikte yeniden ele alınması gerekmektedir.